

Stanko Mladenović

Đuka Dinić

*Biblioteka LEGENDE
dobitnik je Povelje »4. jul«
— najvećeg društvenog priznanja
za doprinos u gajenju tradicija
narodnooslobodilačkog rata
naroda i narodnosti Jugoslavije.*

Izdavač

NIP »Dečje novine«
Gornji Milanovac

Za izdavača

Miroslav Petrović
generalni direktor

Recenzenti

Jelena Popović
Razumenka Petrović

Odgovorni urednik

Radmilo Lale Mandić

Uređivački odbor

Mirko Vujačić
Radmilo Lale Mandić
Ivo Matović (urednik)
Dragan Marjanović

Lektor

Zora Maksimović

Korektor

Dobrila Petrović

Grafički dizajn

Rade Rančić

Tehnički urednik

Mirjana Avramović

Štampa

»Nikola Nikolić«, Kragujevac

*Štampanje u tiražu od 3.000 primeraka
završeno maja 1978. godine*

STANKO MLADENOVIC

Đuka Dinić

ZIVOTNI PUT I REVOLUCIONARNO DELO

BIBLIOTEKA »LEGENDE« VII KOLO
NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE

DUBOKI KORENI

Đurđelena Đuka Dinić rođena je 1913. godine u selu Donje Konjuvce, nedaleko od Leskovca, u kući veoma cenjenog domaćina Nikolaja Dinića. 5

Donje Konjuvce, smešteno podno šumovitog Radana i stotinak metara od Puste reke, u stvari, ni u brdi ni u ravnici — imalo je dve stotine kuća, osnovnu školu i opštinu. Plodna smotca dobro je rađala, ali mnoge Konjuvčane, pogotovu one s velikim brojem dece, nije zadržala da se njenim brazdama raduju i iz njenih nedara ubiraju plodove. Većina ih je, još s proleća, odlazila u pečalbu — neki u Rumuniju, a neki u Beograd, pa i Leskovac, odakle bi se tek u kasnu jesen vraćali, donoseći po koji zlatnik, toliko da bi platili porez i druge namete. Na to ih je, pre svega, primoravala i česta deoba imanja na veliki broj članova domaćinstava, posle čega im je ostajalo malo zemlje i tek pokoje grlo. Razume se, na tu njihovu pokretljivost uticala je i tradicija, tim pre što su se njihovi preci, ne mogavši da izdrže na Vlasini, duge i velike zime, ražani hleb i silne postove, ovamo doselili negde sredinom devetnaestog veka.

Nikolaj Dinić, otac Đukin, umnogome se izdvajao od drugih seljaka Donjeg Konjuvca i okolnih sela. Dok je bio mlad, mnogo je, kažu, pio i bio pobožan. Ali kada je, početkom ovog veka, čitajući list »Zdravlje«, saznao kakve sve štete izaziva alkohol, prestao je da pije i upisao se u društvo trezvenjaka. Čak je jednog dana, kažu, otišao u voćnjak i oko dve stotine šljiva posekao, a zemlju iskrčio! Kad je to videla njegova žena Marija, zakukala je iz sveg glasa i umalo od muke nije presvisnula, ali se nije usudila da ga za taj nenadani postupak i veliku štetu prekori.

I u široj okolini Nikolaj Dinić je bio poznat i po jednom, za one prilike retkom, svojstvu — kao čovek koji čita novine i knjige; na neke listove, kao »Zdravlje« i »Republika«, sam se pretplaćivao, a imao je za ono vreme i poveću biblioteku koju će Bugari, zahtevajući od Marije da im kaže da li joj je muž bio učitelj ili pop — zapaliti početkom prvog svetskog rata. Nikolaj je za one prilike dosta čitao, a najviše dela Janka Veselinovića, Svetolika Rankovića, Milovana Gli-

Nikolaj Dinić (prvi zdesna) s dvojicom ratnih drugova

6

šića, Jovana Sterije Popovića («Kir Janju» je, kažu, znao gotovo napamet), a pred drugi svetski rat roman »Mati« od Maksima Gorkog i Marksov »Komunistički manifest«.

Srčan i bistar seljak, snažnih i dugačkih ruku, vredan kao krtica, Nikolaj se proćuo i kao zemljoradnik. Njegove nevelike njive kao da su i suše manje od ostalih pogađale; duboko bi ih porao, sve je na vreme poradio, dobro pođubrio i vešto branio od štetočina. Imao je sve alate, i plug, i trijer, i vršalicu, pa ih je, ne samo rođacima, već i seljacima često posuđivao. Sam je napravio i vodenicu na dolap, a volovska kola, počev od drvenarije do okova gvožđa, izrađivao je bez ičije pomoći. Jedini je on u Donjem Konjuvcu imao kuću s hrastovim podom. Drugačije se od seljaka i oblačio; od 1903. godine nije nosio čakšire od seljačkog sukna, oblačio se po varoški, pa su ga seljaci, u šali, nazivali »novovercem«.

Socijalističke ideje Nikolaj Dinić je rano usvojio, videći u njihovom ostvarivanju mogućnost da se promeni život i naroda ovog kraja. Zbog toga je na političku pozornicu stupio već početkom veka, kada je, 1905. godine, postao član Socijaldemokratske partije. U jesen 1920. godine bio je kandidat za poslanika na listi Komunističke partije Jugoslavije i samo su mu dva glasa nedostajala da bi pobedio u jablaničkom srezu.

Kao i veliki broj Pustorečana, Nikolaj je bio oličenje ratnika karađorđevskog kova: nepokoran, hrabar, odlučan i razborit. Dva rata je ratovao, ali oba, i balkanski i prvi svetski rat, nije doratovao; u prvom ga je sprečio tifus, u Bitolju, i jedva je živu glavu izneo, a u drugom je, već u sudaru na Ceru, zarobljen pa je sve četiri godine proveo zatočen u zloglasnom Mathauzenu.

Nikolaj Dinić je bio od one vrste ljudi koja ni za živu glavu nije pristajala da ukorak s režimom hoda; nikada pred nepravdom nije zatvarao oči niti u odnosima s predstavnicima režima, kako to njegovi Konjuvčani dobro kažu, lisićio. Uvek je napred gledao i boljem stremio. Mnogo je u kući i na njivi radio i mnogo pešačio, pa je bio vitka stasa i ni u dubokoj starosti se nije povio. Imponovao je čitavom svojom ličnošću, a naročito buntovnim stavom prema svemu što nije smatrao za pravdu.

Režim nije trpeo Nikolaja. Već posle Obznane policija ga je progonila, pretresala mu staje i odaje, tražila zabranjene knjige i ilegalni materijal koji je čitao i davao drugima »na poslugu«. Čak je 1925. godine po njega i Svetozar Vujković, policijski agent, iz Beograda u selo dolazio. On se, međutim, policije nije plašio, pa ni za njene pretnje nije mnogo mario. Nije se dao ni sreskom načelniku iz Lebana kada ga je ovaj, nekako posle prvog svetskog rata, uhapsio i upitao zašto, kao komunista, i njemu ne podari konja, pa da obojica imaju po jednog, dodajući podrugljivo: »Vi komunisti delite sve što imate!« Na to mu je Nikolaj uzvratilo istom merom: »Jednog ću ti rado dati, gospodine načelniče, ali i ti meni svakog prvog u mesecu pola plate šalji u Konjuvce!« Načelnik je ućutao, čime se njihova netrpeljivost produbila.

8 Đukina majka Marija, rođena Momčilović, nešto višlja od Nikolaja, čvrsta i stamena žena, bila je dobra domaćica i plemenita mati, koja je gotovo ceo svoj vek teret kuće na sebi nosila. I osmoro dece je očuvala u dugim ratnim godinama, radeći u kući i u polju po ceo dan. U prvom svetskom ratu teško je stradala od Bugara, kojima to nije bio ni prvi ni poslednji put da u ovom kraju, kao okupatori, čine nedela. Oni su, naime, čuli da su u njenoj kući prespavali ljudi koji su se borili protiv bugarske okupacije, što je bilo tačno, mada ih ona nije zvala niti ih je naročito ugostila. Bugari su naredili da se okupe svi seljaci, a onda su ih postrojili ukруг. Mariju su ubacili u sredinu kruga i nemilice su je tukli motkom po golom stomaku. Ona se dugo lečila oblogama od kopriva i crnog luka. Rane su joj, istina, zarasle, ali su joj leđa ostala povijena i nikada se više nije uspravila. Hrabra, kao i većina ljudi ovog pečalbarskog kraja, i pored toga što je često poboljevala, ona je sve izdržala.

Nikolaj i Marija su izrodili desetoro dece, od kojih su osmoro podigli i uputili u život. Od njih je drugi svetski rat preživelo šestoro: kćerke Anđa, Vukosava, Jevrosima, Dragica i Zlata i sinovi Milorad i Draško.

U narodnooslobodilačkom ratu od 1941. do 1945. godine porodica Nikolaja Dinića je u jablaničkom srezu bila poznata i po tome što je gotovo sva, već od ustaničkih dana, bila na strani pokreta. Glava porodice, sedamdesetogodišnji Ni-

kolaj, je s članovima Okružnog komiteta KPJ za leskovački okrug, naročito s Boškom Krstićem, odlazio u pustorečka sela i svojim ugledom, opredeljenjem za oružanu borbu, i plamenom rečju podizao narod na oružje. Kad je počela partizanska borba, pošao je i starina u šumu i u svojoj 74. godini bio jedan od najstarijih partizana toga kraja. U ofanzivi neprijatelja, u proleće 1942. godine, upao je u klopku Nedićevaca i oni su ga, onako stara, od sela Bublice do Doljevca, petnaestak kilometara, bez stida i srama, naizmenično jahali. Ubrzo je predat Specijalnoj policiji i nemačkim vlastima u Nišu, a ovi su ga strpali u niški koncentracioni logor u Crvenom krstu, gde je ostao oko šest meseci. Odande je izašao u jesen 1942. godine, na intervenciju nekog nemačkog generala koji, obilazeći logor, nije mogao da veruje da je čovek tih godina pošao u borbu, u čemu se ljuto prevario. Kući se, međutim, Nikolaj nije vratio; ponovo je otišao u Jablanički partizanski odred, u kome je ostao sve do kraja rata. Nikolaj je bio i prvi predsednik Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za leskovački okrug.

Najstariji sin, Milorad, poveo se za hrabrim ocem; najpre je bio borac Jablaničkog partizansokg odreda, a posle zarobljavanja logoraš na Banjici, Sajmištu i u Nemačkoj. Krajem 1943. godine pobeo je iz nemačkog logora, najpre u Belgiju, potom u Veliku Britaniju. Odande je, početkom 1944. avionom prebačen u Bosnu, na partizansku teritoriju i sve do kraja rata bio borac NOVJ. Njegov sin Vladimir sledio je oca i dedu; ustanku se pridružio 1941. i 1943. poginuo kao partizan u Bosni. I kći Milorada — Milica je nosilac Partizanske spomenice.

Srednji sin Nikolaja i Marije — Dragomir Draško, advokatski pripravnik — postao je član KPJ još 1933. godine i od tada sve do jeseni 1941. bio je na radu u beogradskoj partijskoj organizaciji. Oktobra 1941. uhapšen je i posle šest meseci ležanja u Banjičkom logoru, interniran u Norvešku. U zemlju se vratio septembra 1945. godine.

Najstarija kći Nikolaja i Marije Vukosava dala je dva prvoborca — Danu i Jovana, a nešto mlađa Jevrosima kćer Zagorku (Jevrosimin muž Miloje Ristić streljan je kao pripadnik NOP-a na Bubnju kod Niša). Prvoborac je i njihova kći Dragica, koja je za sve vreme rata radila na za-

dacima Partije u beogradskoj partijskoj organizaciji; Anđa je bila pouzdan saradnik NOP-a u Beogradu; njen stan u Rasinskoj ulici (danas ulica Đuke Dinić) vazda je bio utočište brojnih ilegalaca, koje je, rizikujući život, s mužem Stančom Ljubićem, brižno hranila, oblačila i skrivala.

Tako je Nikolaj Dinić imao čime da se po- dići: dva sina (Milorad i Draško) su mu prvoborci i nosioci Spomenice 1941, dva unuka (Vladimir i Jovan) i tri unuke (Milica, Dana i Zagorka) imaju Spomenice, a kći Đuka je narodni heroj Jugoslavije.

OD ČOBANICE DO REVOLUCIONARA

10 Zdrava i bistra, mezimica majke, braće i sestrara, Đuka je brzo rasla i lepo se razvijala. Ličila je na oca: smeđa, zelenih očiju, ne tako visoka, tanka struka, laka hoda, čvrsta i živahna. U sedmoj godini nije, kao jedan broj njenih vršnjakinja, pošla u osnovnu školu. Otac je, teška srca, poslušao Mariju da njihovoj Đuki, nešto zbog tradicije, a više zbog potreba višechlane porodice, uskrati školovanje. Važno je i dovoljno — govorila je Marija, da je njihova najmlađa kći zdrava i naočita, da ima dosta spremne i da nauči da dobro vodi kuću, pa će se, kao i većina devojaka na selu, i lepo udati.

Tako je Đuka već u desetoj godini postala čobanica. Čuvala je dvadesetak ovaca i oko njih poslovala: napasala ih, muzla, »dojila« jaganjce. . .

Zimi je po ceo dan i do dugo u noć plela čarape i džempere i vezla čaršave i prekrivače. Volela je duge i vesele noćne sedeljke s vršnjakinjama, a ponekad se i našalila na račun bojažljivih vršnjaka. Tako se i danas u njenom rodnom selu može čuti priča kako se jednom precobukla u muškarca, uzela pušku i banula na sedeljku; nastao je vrisak, cika, dva momčića su sunula kroz prozore, a Đuka je prsnula u smeh. Drugi put se potukla sa čuvarom atara, postarijim čovekom, koji ju je bez razloga napao, tvrdeći da su joj ovce ušle u tuđu njivu. Posle toga se ovaj žalio njenog ocu na šta mu je Nikolaj odbrusio: »Kako ti dozvoli da te obori nejaka devojka!« Jednom je Đuka, kažu, i na vuka potegla kamenicama.

Đuka, dakle, nije na vreme naučila da čita i piše, ali je dobro zapamtila ono što joj je otac tada pričao. A on — čovek koji nikad slavu nije slavio, kolač popu nije nosio, postove nije držao, boga za kišu i sunce nije molio — imao je šta da joj priča o borbi radničke klase Jugoslavije, komunistima, sovjetskoj Rusiji, revoluciji, kolhozima... Kad je pominjao Lenjinovu Rusiju, govorio je kako je zamišljao: o nepreglednim poljima žita, kojeg svako uzima koliko mu treba; mašinama u koje s jedne strane žito ulazi, a s druge hleb izlazi!

Kad je već u devojkę stasala, otac je Đuku, s grupom vršnjakinja iz sela, poslao u Leskovac da završi domaćički tečaj koji je trajao devet meseci. Tu je naučila i da čita i piše, a i kako se vodi domaćinstvo, čuvaju deca, priprema hrana, šije i plete, neguje cveće itd.

Školu je Đuka dobro završila, ali se u selo nije vratila. Ostala je u Leskovcu i skoro čitavu godinu dana radila kod učitelja Davidovića; čuvala mu decu, prala, kuvala, čistila, jednom rečju služila. Ali kako joj nije bilo u prirodi da ne-

Đuka Dinić sa stricom Urošem (Niš, 1936):

kome služi, u jesen 1934. godine napustila je dom učitelja Davidovića i otišla u Niš. Stanovala je kod strica Uroša Dinića i vodila mu kuću, što je — kako je on pisao bratu Nikolaju — činila »na puno zadovoljstvo — i kao dojučerašnja čobanica za sve imala toliko volje i razumevanja«.

Stric Uroš, službenik u železničkoj radionici i komunista između dva rata, retko obrazovan u to vreme (znao je četiri strana jezika — nemački, francuski, ruski i bugarski), nije dozvolio da mu bratanica ostane bez zanata. »Dao sam je« — piše on u jesen 1934. bratu — »u štrikeraj, i to svakog dana, da ide po podne. Plaćam mesečno po 100 dinara. Ona kaže da je taj zanat u selu mnogo rentabilan i kako će imati velike koristi od njega, to ga s voljom uči«. On je na Đuku, naročito dok je stanovala i živela u njegovoj kući, i dosta uticao da se opredeli za ideje Komunističke partije Jugoslavije i uključi u revolucionarni pokret niških radnika.

Đuka je dobro završila i štrikerski zanat, ali se ni tada nije vratila u selo, mada je stric Uroš imao nameru da joj kupi i mašinu za pletenje. Zaposlila se u niškoj Fabrici koža A. D. kao fizička radnica i tek tada videla koliko su otac i stric imali jednomišljenika i saboraca. Bila je

12

RADNICA U FABRICI KOŽA

Niš je sredinom četrdesetih godina imao 28 većih ili manjih industrijskih preduzeća i oko 8.000 zanatskih i industrijskih radnika. Njihov položaje, kako stoji u jednom letku Mesnog komiteta KPJ, bio više nego očajan. »Radnici u Nišu rade pod najtežim uslovima... Tekstilna fabrika Smederevske banke AD, Fabrika koža gospodina Dajča, Ristićeva tekstilna fabrika, Pejićeva livnica — nečuveni su primeri eksploatacije radnika; očajni higijenski uslovi, neograničeno radno vreme, mizerne plate, rad do iznemoglosti — to su uslovi pod kojima žive i rade radnici u tim preduzećima, dok poslodavci zgrću millionske zarade. Svaka akcija za povećanje nadnica smesta se suzbija najgrubljim merama pandura i policijskih agenata. Svako traženje povišice poslodavci nazivaju antidržavnim radom, svaki štrajk nasilno sprečavaju, najbolje

radnike izbacuju sa posla, dostavljaju ih policiji i ona ih tamo muči i zlostavlja, zato što traže veće nadnice, što hoće da žive, da spasu svoju decu od gladi (Kožara, Pejić i drugi...).. Ništa nije bolji položaj ni zanatskog radništva. Dok je radnicima državnih preduzeća zabranjeno slobodno organizovanje u sindikatima, dotle neodgovorni policijski agenti upadaju u Radnički dom i ometaju svaki rad na organizovanju radnika i traženju većih nadnica, hapse i progone sve poštene radnike, muče ih i prebijaju. Položaj činovnika, malih majstora i sitnih trgovaca je mizeran. Oni sve više padaju u bedu. Sitniji i srednji slojevi sve više propadaju, velike kapitalističke ajkule gutaju ih jednog po jednog.«

Đuka je u toj po zlu čuvenoj »fabrici koža gospodina Dajča« radila pet godina. Njena prepodneva su prolazila u uslovima surove eksploatacije: nosila je toware koža od podruma do radionica, od sprata do sprata, radeći u vlažnim i od isparenja koža i hemikalija smrdljivim prostorijama. Težak fizički rad obavljala je za tako nisku nadnicu da je jedva mogla da se prehrani i nabavi štogod od odeće.

S grupom radnika fabrike koža (Niš, 1938);

Snažna i izdržljiva, Đuka je stoički podnosa tezak položaj fizičkog radnika i nikome se nikada nije požalila. Kada joj je jedan od članova OKKPJ za leskovački okrug, ponudio da joj, preko prijatelja, nađe drugi, lakši posao, ona je to bez dvoumljenja odbila. Iz solidarnosti, ni za živu glavu nije htela da napusti svoje drugarice i drugove s kojima je radila i drugovala. Đuka je takvim postupkom htela da im se oduži za svu onu ljubav i pažnju koju su prema njoj ispoljavali. Već tada se u njoj formirao moralno snažan i politički čist odnos prema radu i radnicima, što će biti dovoljno široka i čvrsta osnovica za njeno izrastanje u odlučnog borca komunističkog pokreta. U toj mladoj seoskoj devojci već je bio probuđen proleterski borac koji teorijski ne zna mnogo, ali zna najvažnije — da se za proletersku pravdu treba boriti bez obzira na posledice, i koji ima snage da u borbi za svoje ideje, za ideje klase, podnese sve teškoće i žrtve.

14

Težak ekonomski položaj, obespravljenost i opšte nezadovoljstvo radnika i građanstva bili su povoljna osnova za rad niške partijske organizacije. Upravo u to vreme, nakon šestojanuarske diktature u teških provala iz 1929. i 1935. godine, ona se postepeno oporavljala, jačala, hvatala sve dublje korene. Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju ulagao je mnogo napora da se Partija i ovde učvrsti prijemom novih članova, pretežno mlađih i nekompromitovanih ljudi, da se rukovodstva kadrovski ojačaju, a ćelije oslobode učaurenosti i osposobe za revolucionarni rad u masama, na širokom frontu. To je bio put jačanja i niške partijske organizacije, put njenog osposobljavanja »da stvarno postane začetnik i rukovodilac masovnih akcija«, da — povezivanjem s mnogobrojnim akcijama radnih masa i svih rodoljubivih antifašističkih snaga, kao i svojom aktivnošću u oblasti kulture i marksističke teorije — razbije obruč svoje ilegalnosti i postane glavni organizator i nosilac akcija. Po tom zadatku u Nišu su, kraće ili duže vreme, boravili mnogi istaknuti komunisti, partijski instruktori ili članovi CKKPJ i PKKPJ za Srbiju: Spasenija Cana Babović, Krsto Popivoda, Veselin Masleša, Petar Stambolić, Aleksandar Ranković, Milinko Kušić, Ratko Mitrović, Ljubinka Milosavljević, a pred rat i Sreten Žujović i Svetozar Vukmanović Tempo. Najduže se u Nišu — od kraja

1938. do sredine 1940. godine — zadržao Filip Kljajić Fića i za to vreme predano radio u sindikalnim podružnicama i partijskim organizacijama, inspirisao i vodio veliki broj akcija radnika, obnavljao partijske organizacije i učvršćivao njihova rukovodstva.

U fabrici koža, gde je jedno vreme i radio, Fića je bio sekretar partijske ćelije i tamo, kako se seća Petar Lavrnić, tadašnji kožarski radnik, »vodio glavnu reč«; jula 1939. godine s Dimitrijem Stojkovićem i Mijom Šimićem izabran je u Mesni međustrukovni odbor URS-ovih sindikata; kožarci su ga te godine delegirali za svog predstavnika na Kongresu kožarsko-prerađivačkih radnika Jugoslavije; podsticao je aktivnost komunista u sindikatima; jačao skojevsku organizaciju i razvijao masovni rad u kulturnim društvima (bio je član kulturno-umetničkog društva »Abrašević«), sportskim organizacijama i dr. Sve te i druge zadatke izvršavao je s mnogo poleta i smisla za organizovani rad, pa je ubrzo stekao nepodeljene simpatije niških radnika i omladine.

Uspeh nije izostao. Niška partijska organizacija, koja je u to vreme imala 25 članova Partije, sve snažnije je — kako je zapisao Milivoje Perović — »sprovodila liniju masovno-političkog rada, okupljanja oko Narodnog fronta svih snaga spremnih da se bore protiv opasnosti od fašizma i profašističkih režima u Jugoslaviji, povezujući tu borbu sa pogoršavanjem uslova života širokih narodnih masa. U naporima da stvori vezu s masama, partijska organizacija je nastojala da šire i dublje prodre u sve industrije, građanska društva i udruženja. Isto tako išlo se za tim da napredni ljudi uđu i u neke građanske partije. Radilo se na stvaranju organizovanije saradnje radničke i studentske omladine, na pokretanju radničko-studentskog lista, raspravljano je o tome kakva treba da bude sadržina usmenih novina, diskusionih sastanaka, kako treba sistematski proučavati izvesna pitanja. Takav se rad naročito sprovodio preko priredaba kulturno-umetničkog društva 'Abrašević', izleta, vaspitnih grupa, debatnih klubova i marksističkih krugova. Na ovaj način davanj su osnovni pojmovi iz društvenih i političkih nauka. Radeći na organizacionom učvršćivanju i omasovljenju URS-ovih sindikata, Partija je bila inicijator radničkih akcija za veće nadnice, skraćenje radnog vre-

mena, poboljšanje uslova rada, ona je preko svojih osnovnih organizacija pomagala održavanje štrajkova strukovnih organizacija.«

POČETAK DRUGOVANJA SA FIĆOM KLJAJIĆEM

Borba komunista, o kojima je mnoge pojedivosti saznala od oca Nikolaja i strica Uroša, Đuku je već tada, ubrzo posle stupanja u fabriku, privlačila svom snagom. Brzo se uključila u akcije koje je Partija organizovala: odlazila na izlete i predavanja; posećivala marksističke krugove; sakupljala pomoć radnika za komuniste u zatvorima; učestvovala u demonstracijama radnika i građanstva protiv režima; družila se s komunistima; rasturala letke...

Od svih tih akcija najviše su je privlačili štrajkovi radnika. Volela je da sluša govornike i organizatore štrajkova, jer su dostojanstveno nastupali i nisu se bojali poslodavaca i vlasnika

Početak borbenog drugovanja: Đuka Dinić (druga sleva) sa Filipom Kljajićem (prvi sleva), Niš, 1939.

16

fabrika, lepo govorili i skromno se odevali. Ipak, jedan od tih čelnih boraca brzo je osvojio njeno srce. Prvi put ga je, — seća se njena sestričina Vera Ignjatović, — videla u leto 1939. godine, na nišavskoj plaži, gde je taj čovek zanosno govorio omladini o novom životu koji će doći. Bio je to Filip Kljajić Fića. S njim se Đuka brzo upoznala i do kraja života mu ostala veran drug i pouzdan saborac.

Fića je bio bujan, borben i originalan duh; tipičan primer radnika revolucionara koji je svoju individualnost, a naročito jednostavnost, neposrednost, smelost, čvrstinu i odlučnost, iskovao kroz revolucionarni pokret posle Titovog dolaska na čelo Partije. Bio je i markantna figura; povisok, koščat, plav, govorljiv i šaljiv; čovek koji je svoja razmišljanja i osećanja izražavao na jednostavan način.

Fića je često odlazio u Fabriku koža, uvek s punim džepovima letaka ili sindikalnih listova što je delio radnicima. Jednog jutra, u leto 1939. godine, od njega je uzela sindikalni list »Radnički tjedan« i Đuka Dinić, lepa, crnomanjasta devojka. To je učinila i sutradan tražeći više primeraka — da ih sama rasturi u fabrici. »Daću ti, lepa Đuko, večeras kod mosta na Nišavi!« odgovorio je Fića, ne krijući da mu se svidela. Na pitanje: »Hoćeš li doći«, Đuka je pocrvenela i, bez mnogo dvoumljenja, odgovorila: »Hoću!«

17

Taj susret je prošao u razgovoru o idealima za koje se treba boriti i on je, priznali su oboje kasnije, presudno uticao da se među njima razvije i ljubav, i to iskrena, topla i nežna. Fića je u Đuki našao saradnicu i drugaricu sličnu sebi — otvorenu, vedru, borbenu, a ona u njemu čoveka kakvim je zamišljala svog životnog saputnika. Njihova veza, zasnovana na iskrenim osećanjima i ideološkim opredeljenjima, bila je tako jaka, da se nisu razdvajali sve do ustaničkog jula 1941. godine, kada su, na zadacima Partije, pošli različitim putevima — Đuka u Beograd kao ilegalka a Fića u unutrašnjost Srbije da diže, razvija i učvršćuje oružani ustanak. Ta dva bića, politički opredeljena i formirana, do kraja su, kako to kaže Razumenka Petrović Zuma, Đukina bliska saradnica iz vremena ilegalnog rada u Beogradu, ostala »po mnogo čemu bliska, ali i svoja; i Fića i Đuka već su bili formirali svoj personitet.«

Još pri prvim susretima shvatili su da jedno drugom odgovaraju: njoj Fića — zato što je bio već formiran čovek i revolucionar, a Đuka njemu, mada još nije bila član KPJ — zato što je imala sva bitna svojstva komuniste.

LEKCIJA SA PRVOG PARTIJSKOG SASTANKA

18 Đuka Dinić je postala član Komunističke partije Jugoslavije u jesen 1939. godine. Odluku o tome doneli su i saopštili joj Fića Kljajić i Aleksandar Zdravković, metalski radnik i stari član KPJ, koji je, sklanjajući se od progona policije, povremeno iz Beograda dolazio u Niš i uključivao se u rad niške partijske organizacije. Tada su joj detaljno govorili o principima na kojima se temelji rad KPJ, o ciljevima i zadacima borbe radničke klase, osobinama komunista, o društvu za koje se bore. Obojica su naglasili dva svojstva koja komunisti moraju imati u uslovima bespoštedne borbe protiv režima — hrabrost i konspirativnost. Predočili su joj i mogućnost da se s klasnim neprijateljem, oličenim u policiji, nađe oči u oči, ali u neravnopravnom položaju, kada se, kako je tada Fića naglasio, »na muci poznaju junaci«. Klasni protivnik komunista, rekli su joj, nemilosrdan je u obračunu sa članovima KPJ i u borbi ne bira sredstva, pa se pred njim moraju držati hrabro, što znači ništa ne priznati čak i pod najvećim mukama.

Đuka je postala član Partije u vreme kada su u KPJ primani pretežno mlađi ljudi, mahom radnici, koji su se, neopterećeni sektaškim shvatanjima i manirima ilegalnog života u vreme monarhofašističke diktature, istakli svojom inicijativom i borbenošću u štrajkovima i demonstracijama, pokazali sposobnost da prihvataju i izvršavaju raznovrsne zadatke koje je Partija postavljala u toj veoma složenoj situaciji. Bili su to ljudi koji su brzo shvatili novi duh, način i oblike rada Partije, za koje se uporno zauzimalo novo rukovodstvo KPJ, s Josipom Brozom na čelu. Bile su to sveže i nezaplašene snage, ljudi od akcije, smeli, čvrsti, postojani, jednostavni i neposredni, koji neće omanuti ni na kakvom poslu ili zadatku; pre će poginuti nego odustati od zadataka Partije. Bilo je u njima nečeg što ni neprijatelj nije mogao da slomi.

Do kraja 1938. godine Đuka je stanovala i hranila se kod srica Uroša. A tada je, da bi bila bliža dugaricama i drugovima s kojima je politički radila, napuustila to utočište i uselila se u stan Mare Naceve, tekstilne radnice i člana KPJ. Đuka je Nacevu odmah osvojila svojim osobinama, čega se Naceva ovako seća:

»Bila je lepa devojka, čista, vedra, otvorena, čvrsta, zdrava, smela i odlučna. Izuzetan lik. Đuka se isticala snagom duha i lepotom karaktera. Tiha, skromna, plemenita, s mnogo topline u sebi. Ta njena unutrašnja svojstva plenila su svakog s kim se družila, gde se pojavila, kad se borila. Ideje Partije i borba radničke klase, koje je od oca još sa brežuljaka i gora Donjeg Konjuca dobila, obogatile su njen karakter još jednim svojstvom koje ju je do smrti kao dragulj krasilo — izuzetnom hrabrosti. Radila je mnogo, u fabrici i van nje, ali nikad nije bila umorna i premorena; zadatke je izvršavala lako i ponosno, kao da se, reklo bi se, igra. Volela sam je zbog one njene čudesne dobrote. Kakvo me je

Đuka Dinić, kožarska radnica i aktivista revolucionarnog pokreta Niša (snimak iz 1939);

19

prijatno osećanje obuzimalo kada bih se s posla ili zadatka kasno uveče vraćala, a ona me nestrpljivo čeka, strahujući da mi se nešto nije dogodilo. Spremila je večeru, zagrejala sobu i čeka me, čeka do ponoći. Kao što se mlađa sestra ili brat čeka. Bila je srednjeg rasta, imala je blagorodno lice, crnu i gustu kosu, plavozelene oči. Volela je da se doteruje, uvek je bila lepo očešljana i imala blago nakarminisane usne. To za nju, a bilo je tada takvih mišljenja, nije bila buržoaska predrasuda.«

20 U njihov stan, teskoban i malen, Fića je često dolazio i dugo bi se, s večeri ili o praznicima, zadržavao. Svaki njegov dolazak bio je neka vrsta partijskog sastanka; jednom se čitala marksistička literatura; drugi put se vodila diskusija... Ponekad bi se po celu noć razgovaralo o akciji koju treba izvesti u fabrici kože ili drugde u gradu, o ljudima na koje se mogu osloniti, o protivnicima koji će im se svim sredstvima suprotstaviti. U tom stanu utanačeni su i mnogi dogovori kako da se rasturi radnička štampa i da se organizuje i prikupi što više Crvene pomoći, što treba učiniti na izletima u okolna sela, kako pomoći da na izborima za radničke poverenike najveći broj glasova dobiju kandidati URS-ovih sindikata ili simpatizeri Partije, kako razbiti profašističke zborove Ljotićevih ili Cvetkovićevih pristalica, koje štrajkove povesti i kakve akcije pokrenuti... S Fićom Kljajićem, Marom Nacevom i Aleksandrom Zdravkovićem Đuka je bila i organizator dveju akcija, u kojima će se potvrditi kao jedan od boraca i istaknutih komunista Niša. Bile su to demonstracije povodom Mačekovog dolaska u Niš i veliki štrajk obučarskih radnika.

DEMONSTRANT I ŠTRAJKAČ

Demonstracije, održane sredinom novembra 1939. godine, povodom dolaska Vlatka Mačeka u Niš, bile su jedna od prvih organizovanih akcija nakon sređivanja i učvršćivanja niške partijske organizacije. Posle potpisivanja sporazuma o »hrvatskom pitanju«, Dragiša Cvetković, predsednik kraljevske vlade, pozvao je Mačeka u Niš da bi ga, o svojoj krsnoj slavi, ugostio i pokazao mu snagu svog navodno velikog uticaja u tom kraju.

Dan pre Mačekovog dolaska niška opština je, preko proglašenja, pozvala građanstvo da masovno dočeka gosta. Na veliko iznenađenje policije, komunisti, radnici i napredna omladina pretvorili su taj doček u demonstraciju protiv režima i njegove profašističke orijentacije. Najviše zasluga u tome imali su Fića Kljajić, Mara Naceva, Aleksandar Zdravković, Milisav Ignjatović i Đuka Dinić, koji su izradili detaljan plan za bojkot dočeka. Akcija je trebalo da počne već na železničkoj stanici i da se nastavi kroz gradske ulice.

Uputivši se na doček, veći broj radnika i omladinaca nosio je ispod kaputa ili mantila parole antifašističkog i revolucionarnog sadržaja, kao što su bile: »Živela sloboda!«, »Živeo mir!« »Savez sa Sovjetskim Savezom!« »Zatvorenike na slobodu!« itd. Kad se Maček pojavio na železničkoj stanici podigli su ih uvis. Uz put, duž sadašnje Ulice Borisa Kidriča, sve do Trga oslobođenja, bilo je transparenta na sve strane. Milisav Ignjatović, tada sekretar Mesnog komiteta KPJ za Niš, popeo se jednog trenutka na papuču fijakera kojim su se vozili Cvetković i Maček i počeo da govori. Policajci su potegli palice, pa i bajonete. Nastala je gužva kakva se retko viđala na ulicama Niša. Nije se znalo ko koga udara. . .

Štrajk obučarskih radnika izbio je krajem novembra 1939. godine, kada poslodavci nisu prihvatili zahteve radnika da se sklopi kolektivni ugovor kojim bi se nadnice povećale za 10 do 15 procenata, a radno vreme sa 10 i 14 časova skratilo na 8 časova. Štrajkom su rukovodili Fića Kljajić, Đuka Dinić i Konrad Žilnik. Oni su uspjeli da okupe veći broj radnika i da ih povedu u akciju koja će snažno odjeknuti u gradu i okolini. Na jednom sastanku štrajkače su pozivali da se u slučaju napada policije drže hrabro i ponosito. »Neka građani vide«, rekao je Fića, »da mi nismo razbojnici, već borci za prava radnika«.

Štrajk je trajao danima. Poslodavci nisu popuštali, ali su i radnici odlučno odbijali sve uslove poslodavaca. Fića i Đuka bili su u središtu događaja. Na njihovu inicijativu preduzete su mere obezbeđenja: određene su straže koje će motriti na štrajkbrehere, formirane su grupe za prikupljanje dobrovoljnih priloga, organizovana kuhinja za ishranu štrajkača. Štrajk, međutim, nije uspeo kako su oni zamislili, jer su poslodavcima pružili pomoć majstori iz vojnoobučarske radionice. Ali

je zapamćen po tome što je pokrenuo veliki broj radnika, pre svega, obučara i kožaraca, na akciju i što je uživao široku pomoć i izazvao simpatije građana u vreme sve oštrijih političkih sukoba. Pre štrajka podružnica obučarskih radnika imala je samo 73 člana, a posle njega je broj sindikalno organizovanih radnika porastao na 270.

U to teško vreme Đuka se istakla i u značajnoj akciji oko prikupljanja Crvene pomoći. U fabrici koža, gde je radila, rukovodila je odborom za prikupljanje pomoći, a kada je, početkom 1940. godine postala član Mesnog komiteta KPJ za Niš, zadužena je za rad na toj akciji u čitavom gradu. Odbor Crvene pomoći u fabrici koža je dobro radio i ubrzo je prikupljeno dosta sredstava, što je Partija davala kao prvu pomoć porodicama naših »španaca«, koji su tada čamili u logorima na jugu Francuske, radnicima koji su u štrajkovima ili demonstracijama hapšeni, zatočenicima koncentracionih logora, osuđenima na robiju i drugim žrtvama klasne borbe. Iz tih sredstava je obično finansiran i rad mnogih partijskih tehnika. Ta pomoć je dobrodošla i zatvorenicima Kaznenog zavoda u Nišu, osuđenim u raznim krajevima zemlje, kojih je tada bilo tridesetak.

ČLAN MESNOG KOMITETA KPJ ZA NIŠ

Borbenošću i ljudskim kvalitetima Đuka je brzo stekla simpatije radnika i omladine. U radu je ispoljavala odlike revolucionara, pokazivala se kao odlučan i energičan borac. To je i objašnjeno što je već u prvoj polovini 1940. godine postala član Mesnog komiteta KPJ za Niš, na kojoj je dužnosti ostala sve do provale, u jesen 1940. Sekretar komiteta bio je radnik Ratko Stefanović Čačanin, a članovi radnici Đuka Dinić, Nikola Dražić, Petar Vulić i Mara Naceva, te advokatski pripravnik Života Đošić. Jedno vreme je član tog rukovodstva bila i Jelena Četković, koja je po zadatku Partije došla u Niš iz Beograda. Članovi Mesnog komiteta bili su zaduženi za rad po sektorima: jedan je odgovarao za rad u sindikatima, drugi za ideološku aktivnost, treći za rad sa ženama, četvrti za Crvenu pomoć. »Svaki član komiteta«, piše Dragomir Bulatović, »koji je bio zadužen za pojedini od navedenih sektora povezivao se sa odgovarajućim grupama aktivista u fabrikama, školama i regionima grada, prenosio

im zadatke i organizovao njihov rad za realizovanje tih zadataka«.

Dva puta je policija hapsila Đuku zbog revolucionarnog rada i oba puta surovo mučila. Ali se ona držala hrabro, onako kako su joj rekli na prvom partijskom sastanku, i nije ni reči priznala o sebi i drugovima. Na pitanje policijskog agenta Andre Milutinovića — da li poznaje čoveka koji ju je teretio da mu je dala zabranjeni letak, ona je, sva izubijana i krvava, odgovorila: »Nikad ga nisam videla!« Kada je od nje zatražio da prizna s kim je u organizaciji za rasturanje letaka radila, odgovorila je: »Ni s kim!« Na pitanje islednika: od koja dobila letke, Đuka je odgovorila: »Otkud mi leci kada ne umem ni da čitam!«

Novembra 1940. godine izbila je velika provala u niškoj partijskoj organizaciji. Tom prilikom je uhapšeno oko 20 članova KPJ i SKOJ-a. Među uhapšenima su bili i Mara Naceva, Ratko Stefanović Čačanin, Vidak Marković, Života Došić i Nikola Dražić. Tada je Đuka napustila Niš i, na Fičin predlog, otišla u Valjevo.

U Valjevo je Đuka došla kada je partijska organizacija, kao čvrsta i jedinstvena celina, imala snažan uticaj na radnički pokret, uspešno delovala u sindikalnim organizacijama i organizovala veliki broj akcija. Neposredna i komunikativna, Đuka se upoznala s većim brojem komunistata i ubrzo izbila u red istaknutih aktivista. Najpre je — sa Obradom Stefanovićem, Ristom Mihailovićem, Ljubinkom Marić, Sofijom Stanišić i Ankom Daus — bila član Komisije Okružnog komiteta KPJ za rad među ženama, a uskoro i član partijskog rukovodstva za valjevski okrug.

Kad je izbio rat, Đuka je po zahtevu Partije prešla u Beograd, gde je na partijskom radu ostala do svoje herojske pogibije.

BEOGRADSKI PARTIJSKI AKTIVIST

Okupirani Beograd Đuki je stravično izgledao. Ličio je na slike davno porušene Pompeje. Dim se visoko dizao nad bombardovanim gradom. Duž ulica, bez reda, strčali su oboreni električni stubovi; električna i vodovodna mreža bile su prekinute; tramvaji nisu radili.

Ulicama mrtvog grada odjekivao je bat koraka nemačkih vojnika okićenih orlovima na tamnozelenoj uniformi. Katkad bi promakao, šepu reći se poput ćurana, po koji domaći Švaba, folksdojčer, sa nevešto iscrtanim kukastim krstovima mastiljavom olovkom na levom rukavu i kapi. Tako nadmen, kao da je hteo reći kako će Beograd pretvoriti »u folksdojčerski bastion, koji će postati ne samo centar Srbije i Jugoslavije već i države podunavskih Švaba, zemlje Evgenija Savojskog«.

Beograd je, prema proceni Ministarstva spoljnih poslova Trećeg Rajha, predstavljao »isturenu vladajuću tačku... čije je posjedanje od presudnog značaja za nemački Rajh«. I da bi ga pretvorio u vojnu tvrđavu Balkana i jugoistoka Evrope, okupator je u njemu, već na početku, stacionirao štab 11. korpusa, a uskoro i štab komandanta Srbije. U raniju zgradu Narodne skupštine, zatim u Ratnički dom, Okružni sud i bivša ministarstva, okupator je smestio najviše organe svoje vlasti i štabove policije.

24

Po zidovima pojedinih zgrada u centru visile su fašističke zastave s kukastim krstom ili velike plakate s pobedničkim slovom V (od reči »victoria« — pobjeda). Sa drugog mesta je zlokobno zurila naredba nemačkog komandanta: ko ne preda vatreno oružje, municiju, bombe i druga ratna sredstva, čeka ga smrtna kazna!

Uveden je policijski čas; kretanje ulicama je dozvoljeno od 5 ujutro do 19 časova uveče. Ko bi se van tog vremena našao na ulici, mogao je računati samo na najgore.

Na Jevreje, kojih je tada u Beogradu bilo oko devet hiljada, kao i Rome, organizovan je pravi lov — da bi se, navodno, ustanovio njihov tačan broj. Jevrejima, vidno označenim žutim trakama s natpisom »Jude«, nije bilo dozvoljeno da se snabdevaju na pijacama. Pohlepni na zlato i druge plemenite metale, nakit, novac i hartije od vrednosti, Nemci i folksdojčeri su bez milosti pljačkali sve do čega bi stigli: trgovačke radnje, sajdžinice, banke, preduzeća.

Grad je ostao bez hleba, mesa i masti. Dva dana u nedelji proglašena su za bezmesne dane. Feldmaršal Gering je zahtevao od svog opunomoćenika u Beogradu, Nojhauzena, »da ne radi za blagostanje tog naroda, nego da mu oduzme sve što je moguće, kako bi nemački narod mogao da živi. Biće mi sasvim svejedno ako me obavestite da ti narodi umiru od gladi«.

MESNI KOMITET KPJ — RATNI ŠTAB

Samo koji dan posle ulaska u Beograd, Nemci su pozvali na saradnju i pokornost žandarme, policijske činovnike i druge petokolonaše. A ovi, ohrabreni »trijumfalnim ulaskom Nemaca«, dočekali su ih ozarena lica, otvoreno veličajući njihovu vojnu silu. Usluge okupatoru ponudili su i dojučerANJI političari Ljotić, Hođera, Kumanudi. Vođstva ranijih političkih stranaka su ili pobjegla, ili prišla okupatoru, ili se od straha zavukla u mišje rupe. Jedina organizovana politička snaga koja je u tim teškim danima ostala verna narodu, bila je Komunistička partija Jugoslavije. Već u drugoj polovini aprila i početkom maja, ona je nastavila pripreme za odlučan otpor i borbu protiv okupatora i izdajnika. Proglas Partije pripremljen za Prvi maj stigao je iz Zagreba u Beograd krajem aprila, pozivajući sve rodoljube na akciju i hrabreći narod:

»Radnici, seljaci, građani — svi rodoljubivi elementi! Na okup! . . . I kao što je Komunistička partija do sada stajala u prvim redovima borbe, tako će od sada još upornije organizovati i voditi borbu protiv okupatora i njegovih slugu u zemlji, protiv raspirivanja šovinističke mržnje, za bratstvo naroda Jugoslavije. . . za bolju i srećniju budućnost. . . U ovim sudbonosnim danima potrebno je ujediniti sve snage za vaš opstanak. . . Ustrajte u borbi u koju vas poziva i koju vodi avangarda radničke klase — Komunistička partija.«

Bio je to program borbe protiv okupatora.

Za koji dan iz Zagreba, s Majskog savetovanja CK KPJ, stigao je dokument u kome su, na osnovi marksističke procene nove vojno-političke situacije, naznačeni zadaci komunista iz cele zemlje, a onda je ukazano na posebne zadatke članova KPJ u svakoj od pokrajina. Tako je o zadacima komunista Srbije, sem ostalog, rečeno:

»Srpski narod mora danas najviše da trpi zbog zločinačke politike koju je 22 godine sprovodila srpska kapitalistička klika. Zbog te politike srpski narod opet doživljava svoju golgotu, opet njegovu zemlju gazi okupatorska čizma, opet mora da podnosi poniženja i stradanja. Ali srpski narod, koji je toliko puta kroz istoriju vodio herojsku borbu za svoje oslobođenje, znaće i ovoga puta da izvojuje svoju slobodu i nezavisnost, ali slobodu za sebe, a ne za kapitalističke

trutove koji su krivi za današnju njegovu tragediju. Vodeći borbu protiv okupatora, srpski narod će morati da vodi isto tako odlučnu borbu protiv izdajnika srpskog naroda... Komunisti Srbije imaju pred sobom neodložnu zadaću: da okupljaju srpski narod za borbu protiv imperijalističkih osvajača, da se stave na čelo narodnooslobodilačke borbe srpskog naroda, da dadu narodu jasnu perspektivu njegove borbe, da rasrinkavaju pred narodom tu vladajuću kapitalističku kliku koja je kriva za ovu tragediju srpskog naroda...«

26 Dva nova žitelja Beograda, Filip Kljajić i Đuka Dinić, došla su u razrušeni glavni grad kada se njegova proređena partijska organizacija, koja je tada imala oko 200 članova, prilagođavala radu u novim uslovima. Veliki broj komunista, posle kraćeg odsustvovanja za vreme bombardovanja i aprilskog rata, vratio se na svoja mesta. Partijska organizacija, uz pomoć PKKPJ za Srbiju, brzo je reorganizovana. Mesni komitet KPJ za Beograd, čiji su članovi bili Miloš Matijević Mrša, Đuro Strugar, Vukica Mitrović, David Pajić, Voja Leković i Luka Šunka, ličio je na ratni štab: radio je dan i noć, bez prestanka, analizirao situaciju, preformirao rukovodstva rejonu, stvarao nove partijske ćelije, podsticao prijem novih članova Partije. Tada je Beograd podeljen na sedam partijskih rejonu, čija se teritorija nije poklapala sa administrativnom podelom grada.

Drugi partijski rejon, u kome je Đuka najviše radila i kraće vreme, početkom 1942, bila njegov član, obuhvatao je teritoriju Rakovice, Dedinja, kliničkih bolnica — sve do železničke stanice Rakovica. Članovi komiteta u to vreme bili su dr Nenad Parenta, Lajoš Jo i Žika Petrović Debeli. Komitet je na svom području imao oko 100 članova KPJ, obuhvaćenih radom više partijskih ćelija, od kojih su najznačajnije bile one u kliničkim bolnicama, ložionici na železničkoj stanici i u državnoj markarnici.

SEKRETAR PARTIJSKE ĆELIJE NA SENJAKU

Jedno vreme Đuka Dinić i Filip Kljajić su stanovali kod neke babe u Davidovićevoj ulici; hranili su se kod Đukine sestre Anđe, čiji je muž

Stanče držao narodnu kuhinju u Rasinskoj ulici. Zbog prirode partijskih poslova i zadataka ponekada se danima nisu viđali. Kao novoizabrani član Vojnog komiteta PKKPJ za Srbiju, Fića je radio na vojnoj pripremi ustanka u Beogradu i u unutrašnjosti Srbije, a Đuka se uključila u rad beogradskih komunista. U borbu koja će se, kako je često govorio Miloš Matijević Mrša, sekretar Mesnog komiteta KPJ za Beograd, voditi prsa u prsa, Đuka je stupila veoma smelo. Hrabra i odlučna, vešta i preduzimljiva, konspirativna i tačna, vedra i s puno optimizma, ona je, kažu, pokazivala izuzetne osobine borca ilegalca i brzo izbila u red najistaknutijih beogradskih udarnika i diverzanata.

Sve do leta 1942. godine, kada je postala član Mesnog komiteta KPJ za Beograd, Đuka se, uglavnom, borila na području Drugog partijskog rejona. Pripadala je terenskoj partijskoj ćeliji na Senjaku, koja je, kako se seća Jelena Popović, obuhvatala Senjak, Topčidersko brdo, Dedinje i jedan broj fabrika na tom području. Članovi te partijske ćelije, čiji je sekretar od septembra bila Đuka Dinić, bili su: Anka Škorić, radnica, Draginja Gina Radovanović — Marinković, student filozofije, Dubravka Bijelić Aša, student istorije umetnosti (kćerka slikara Jovana Bijelića), Đuka Dinić i »jedan drug iz Konjušnice na Dedinju«, čijeg se imena Jelena, kao jedina živa pripadnica te ćelije, više ne seća. Bila je to, dakle, grupa komunista različitog porekla, zanimanja i obrazovanja, ali s mnogo niti — političkih, psiholoških i ličnih — međusobno povezana. Odlikovala se velikim drugarstvom, disciplinom, odgovornošću i visokom svešću u izvršavanju zadataka koje im je Partija u to teško vreme dodeljivala. Lične razlike u karakteru, temperamentu, poreklu ili profesiji pojedinih članova nisu značile mnogo u poređenju s tim unutrašnjim jedinstvom. Ličila je ta ćelija na jednu porodicu, u kojoj svako zna što, kako i kada treba da radi. Što su ratni dani više odmicali, kompaktnost ćelije bila je sve veća.

Partijska ćelija u kojoj je Đuka delovala, kao i čitava partijska organizacija Beograda, tada se često sastajala i mnogo radila: objašnjavala uzroke tako brzog sloma kraljevske Jugoslavije, razmatrala perspektive borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, prikupljala oružje, sanitetski materijal, hranu, odeću i obuću, pronalazila sta-

nove za partijske i skojevske rukovodioce i kurirske punktove, organizovala sanitetske kurseve i dr. Kad bi se ponovo sastali, svaki komunista je podnosio izveštaj šta je tokom dana uradio. Zatim bi, naročito tokom maja, dugo i s velikom pažnjom proučavali materijale koje je Partija slala članstvu.

Radeći na tim i drugim zadacima, Đuka nije znala za odmor. Često je odlazila na Dedinje, da bi u neku od kuća u kojima su stanovali nemački oficiri ubacila letak Partije, da bi prenela poruku do partijske veze ili s drugaricama ispisivala antifašističke parole po zidovima i ogradama: »Dole nemački fašisti!« »Dole okupator!« »Živela sloboda« i dr. Stizala je i do brata, na drugom kraju Beograda, da bi iz štamparije podigla hrpu letaka Partije i podelila ih komunistima i građanima u svom rejonu.

28 Pripreme za otpor i oružanu borbu još su se povećale kada je u Beograd, sredinom maja, došao generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito, sa članovima Politburoa CK KPJ. »Prva pomisao bila mi je«, sećao se drug Tito povodom desetogodišnjice oslobođenja Beograda, »da će u Beogradu, iako će tu biti teško raditi zbog velikog broja okupatora, taj rad biti zahvalan jer ima ljudi spremnih na sve. I nisam se prevario. Tu smo više puta održavali razne sastanke, i optimizam i jedna silna vjera da moramo uspjeti u našem poduhvatu provaljivali su iz naših ljudi. Mi smo se tada pripremali, bez obzira na to što još nije došlo do napada na Sovjetski Savez, za borbe koje su nam predstojale. Mi, članovi CK KPJ, imali smo prilično sreće i svi smo se održali, bez obzira na to što smo imali dosta muke, jer su nas ponekad otkrivali uz pomoć provokatora. Ali, na žalost, stradao je mnogo srednji i niži kadar«.

STOTINE UDARNIH GRUPA U AKCIJI

Sprovodeći zaključke Majskog savetovanja, uputstva Josipa Broza Tita i zadatke dobijene od PKKPJ za Srbiju, partijska organizacija Beograda se brzo obnavljala i efikasno spremala za odlučni boj. Za dva i po meseca, od aprilskog rata do nemačkog napada na Sovjetski Savez, ona je porasla za više od 200 novih članova, pa

je u leto 1941. imala oko 500 komunista. Redove Partije popunili su pretežno mlađi ljudi, najviše borbeni skojevci, koji su bili spremni da partijske zadatke izvršavaju s velikom hrabrošću i energijom.

Krajem maja i početkom juna prišlo se stvaranju udarnih grupa, koje su se ubrzano pripremale da bi u pogodnom trenutku stupile u borbu. Svaka partijska ćelija imala je po jednu ili više udarnih grupa čiji su članovi mahom bili skojevci — srednjoškolci i mlađi radnici. Sve grupe su se intenzivno pripremale i osposobljavale za rukovanje oružjem i drugom ratnom opremom. Neke od njih su se obučavale na Zvezdari, druge na Pašinom brdu ili kod Novog groblja, uvek na periferiji grada. Jedan broj drugova odlazio je i na vašarska strelišta da tamo gađa iz vazdušne puške i da se tako vežba u rukovanju oružjem, dok su neke grupe održavale čak probne smotre u parkovima, oko kalemegdanskih kuća ili na drugim pogodnim mestima.

Partijske organizacije su organizovale i sanitetske kurseve na kojima su se, pretežno žene i omladinke pripremale za bolničarke, učeći se pružanju prve pomoći i nezi ranjenika. Na većem broju tečajeva predavanja su držali lekari, simpatizeri ili pripadnici NOP. Skojevska organizacija je organizovala veći broj sanitetskih tečajeva za srednjoškolke.

29

Došlo se i do oružja, koje su komunisti pažljivo skrivali za dane kada će im biti neophodno. Jedno poveliko skladište oružja napravili su komunisti Žarko Ostojić Lala i Nikola Stanković — na Vilinim vodama; drugo je bilo na Zelenom vencu i o njemu se starao Jure Čule; treće u podrumu kuće u Braće Nedića broj 3, a čuvao ga je Slobodan Papakoča; Huso Osmanlić je za čuvanje oružja zakupio kuću u Ulici Rada Neimara broj 48; tajno skrovište municije i sanitetskog materijala imao je i Predrag Stojković, član partijske ćelije u Zavodu za izradu novčanica; Vlatko Pajić je u dvorištu jedne kuće na Senjaku otkrio skrovište s većom količinom oružja i municije...

Beograd se užurbano pripremao za borbu.

Kada su 22. juna 1941. Nemci napali Sovjetski Savez Centralni komitet KPJ obratio se komunistima i narodu Jugoslavije proglasom u kome ih je pozvao na oružanu borbu. »Započela je odsudna bitka protiv najvećih neprijatelja rad-

ničke klase, bitka koju su fašistički zločinci sami zametnuli. Proleterci svih zemalja Jugoslavije na svoja mesta, u prve borbene redove! Komunisti Jugoslavije! Ne oklevajte ni trenutka, već se hitno spremajte za tu tešku borbu. Smesta prilagodite svoje organizacije i njihov rad za taj poslednji boj. Stanite na čelo radnih i nacionalno ugnjetenih masa i vodite ih u borbu protiv fašističkih tlačitelja naših naroda!»

Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju upozoravao je srpski narod da će predstojeća borba biti teška, na život i smrt, pri čemu alternative nema. »Ili rob podivljalih fašističkih bandi, koje nas, Slovene, smatraju nižom rasom, ili narod srećan, slobodan i nezavisan« — pisalo je u proglasu Pokrajinskog komiteta. Zato je poručivao narodu da oklevanja nema: »Čekati — to znači igrati se svojom sudbinom, budućnošću narodnom«.

Početak jula označio je i početak borbe protiv okupatora i svih onih koji su mu, iz bilo kojih razloga, služili. Nepokorni, slobodarski Beograd najavio je tu borbu akcijama kojih je bilo toliko da okupator, kako je sam priznavao, nije stizao čak ni da ih registruje.

30 Četvrtog jula, na dan kad je Politbiro CK KPJ, sa sastanka u kući Vladislava Ribnikara u Botičevoj ulici, pozvao narode Jugoslavije na sveopšti ustanak, nepoznata grupa omladinaca preseklala je vod beogradske radio-stanice...

Desetog jula diverzanti su to učinili s vojnim telefonskim kablom u Poenkareovoj (sada Makedonskoj) ulici. Dva dana potom, na više mesta i usred dana, planula je okupatorska i kvislinška štampa, a u ponoć je presečena telefonsko-telegrafska veza između železničkih stanica Žarkovo i Čukarica.

Četrnaestog jula širom Beograda su osvanule antifašističke parole: »Ništa okupatorima!« »Napolje s okupatorima!« i druge, a dva dana kasnije skojevci su izazvali požar u garaži Ljubivoja Perišića u Miloševoj ulici, koja je radila za potrebe okupatora.

Sedamnaestog jula deo magacina sa eksplozivom na Železničkoj stanici otišao je u vazduh, a 21. jula, negde u 20,30 časova, dva omladinca i imenjaka, Jovan Stefanović i Jovan Gajger, zapalili su skladište eksploziva na Tašmajdanu.

Sledećeg dana, 22. jula, udarna grupa je izazvala eksploziju u nemačkoj garaži u Zahumskoj

ulici, a sutradan je izbio požar u nemačkoj Poštanskoj direkciji u Siminoj ulici.

Danju 25. jula, udarna grupa je zapalila nemačke automobile u Kondinoj, Ivankovačkoj, Belgijskoj, Zadarskoj i Kralja Petra (danas 7. jula) ulici.

U noći između 26. i 27. jula udarne grupe ćelija radnika tekstilnih preduzeća, koje su organizovali i vodili komunisti Radmila Rajković i braća Ljubomir i Dragutin Lenard, firmopisci, zapalile su garažu »Ford« u Grobljanskoj ulici. Tom prilikom su izgorela 23 nemačka automobila, a ujutro su planuli nemačka garaža u bivšoj Krajslerovoj ulici i okupatorske i kvislinške novine (»Novo vreme«, »Obnova« i dr.) širom grada.

Krajem meseca grupa komunista je s uspehom izvela akciju oslobođenja Aleksandra Rankovića, člana Politbiroa CKKPJ iz bolnice u Vidinskoj ulici.

Posebna grupa udarnika pokušala je da u bifeu braće Sikimića u Zmaj-Jovinoj ulici, stavljanjem otrova u piće, usmrti zloglasnog agenta Specijalne policije Đorđa Kosmajca.

Avgust je za okupatore i njihove pomagače bio još »vreliji«. Otpor naroda rastao je iz dana u dan. Akcija, manjih ili većih, bolje ili slabije organizovanih, s manjim ili većim uspehom izvedenih — bilo je mnogo. Jedne su organizovali članovi Mesnog ili rejonskih komiteta, druge sekretari ili članovi partijskih ćelija; u njima su učestvovali ne samo komunisti i skojevci već i vanpartijci — antifašisti i rodoljubi, ali se njihov pravi broj nikada neće saznati. Podaci o mnogim podvizima beogradskih udarnika u ta dva meseca — julu i avgustu 1941. godine — nestali su u ratnom vihoru, sa njihovim nosiocima i učesnicima.

Kako su se Nemci osećali na beogradskim ulicama slikovito prikazuje i pismo vazduhoplovnog majora Helmuta, u kome između ostalog, piše:

»Osećam se kao da sam padobranom pao u vraško neprijateljsko gnezdo. Grad je razrušen i spaljen (nesentimentalne »štuke«). Prljav. Još sve miriše na paljevinu. Kada letim i posmatram iz vazduha ovu zemlju, izgleda mi vrlo pitoma. Ali nije tako, dragi moj Gintere (njegov rođak u Hamburgu; S. M.). Neprijatno se čovek ovde oseća. Kako su bili divni pariski dani prema ovome što se ovde događa! Ovaj grad je zaista poludeo.

Pogledi su mrski i izazivački. To i nije čudo, jer smo ih strašno udesili bombardovanjem. Ali već dva meseca ovde prašte revolveri i gore naši kamioni. Ne znam šta hoće ti njihovi fanatični dečaci kada pale novine i garaže, ili kada izvršavaju atentate na naše narednike. Očajnička ludost. Ali to nije tako prosto.

Sinoć sam imao goste na večeri. Svi se žale da se neprijatno osećaju u ovom gradu. Jedva čekaju da ponovo poletimo, makar i na Istok. Kada uveče izlazim iz automobila, imam osećanje kao da će mi svakog časa neki grubi Balkanac sručiti metak u glavu (kako bi bila glupa smrt poginuti od kuršuma nekog fanatičnog nacionaliste). Dragi Gintere, ti si stari ratnik, ali tako nešto nisi doživeo. Nespokojsvo polako ki-da živce. Postaje suviše vrelo u ovom toplom gradu na jugu Evrope...«

32 U okupiranom Beogradu zadataka je i za Đuku Dinić bilo dosta, naročito od sredine avgusta, kada je, umesto Rašele Baruh, ona postala sekretar partijske ćelije na Senjaku. Poletna i nikad umorna, kao partijski radnik, organizator ili izvođač akcija, bila je svuda: čas na sastanku svoje ćelije ili Drugog rejonskog komiteta — da bi donosila važne odluke; čas na skupu simpatizera Partije i NOP-a da bi im govorila o borbi i slobodi; dan pre je spaljivala okupatorsku i kvilinsku štampu, lepila plakate, ispisivala antifašističke parole ili raznosila ilegalni materijal, tog dana je isekla telefonski kabl na Dedinju ili prometnije ulice posipala železnim »ježevima« koji su efikasno bušili gume nemačkih vozila, a sutra će biti organizator paljenja nemačkih skladišta benzina, radionica ili štala.

Jednog dana žalila se bratu Drašku da je jedva isekla kao ruka debeli telefonski kabl u Topčideru, i to usred dana, dodavši: »Umalo me Nemci nisu uhvatili!« Kada joj je Draško dao nove makaze za sečenje žice, bila je presrećna.

Jelena Popović kaže za Đuku iz tih dana da je bila izrazit pozadinski radnik i vanredan organizator raznovrsnih akcija, diverzija i sabotaza. »Sa njom sam se — seća se — pre rata upoznala u Valjevu, gde je jedno vreme živela i radila. Avgusta 1941. godine partijski sekretar Drugog partijskog rejona, Žika Petrović Debeli, uputio me u partijsku ćeliju na Senjaku i rekao mi kako ću za sekretara imati drugaricu koja se posle Ca

ne Babović najbolje držala pred policijom. Zнала sam odmah da je to Đuka. Odmah sam se s njom povezala i tako je nastala jedna neprekidna veza, prijateljska i radna, sve do njenog hapšenja septembra 1942. Đuka je bila izuzetan lik o kome bi se moglo i moralo mnogo pričati. Bila je neobično nežna, osetljiva na tuđi bol, izvanredan drug, plemenita, ali u odnosu na zadatke veoma stroga. Izvela je mnogo akcija. Ja bih rekla da se sve akcije, koje su omladinci i skojevci izveli na području Senjaka, Dedinja i Topčidera, mogu njoj pripisati. Ona je s njima posebno radila. Kakav čovek! Neko je dobro rekao da njoj među znanim i neznanim junacima Beograda pripada posebno mesto.«

Ogorčen i uznemiren tolikim brojem akcija beogradskih uđarnika, neprijatelj je poveo okrutnu protivakciju. Prvi na udaru bili su komunisti. Šef okupacione uprave za Srbiju, dr Turner, prvih dana posle nemačkog napada na Sovjetski Savez, spremao je njima, naročito rukovodećem kadru, hapšenje, progonstvo na Adu Ciganliju i likvidaciju. U tome je, delom uz svesrdnu podršku Specijalne policije, i uspeo. Za nekoliko dana uhapšeno je oko 150 lica, među kojima i više desetina komunista koje je policija već poznavala. Petnaestak dana notom general fon Šreder, vojni zapovednik za Srbiju, u naredbi upućenoj Ministarstvu unutrašnjih poslova kvislinga Aćimovića, upozorava: »Tako su prošle noći, ponovo posečeni kablovi u Beogradu. Zbog ovakvih i sličnih dela sabotaže u poslednie vreme je streljan jedan deo tvoraca tih nedela. Mere odmazde biće sprovedene u još većem obimu u slučaju ako se dela sabotaže ponove.«

33

Hronika represalija koje je preduzimao okupator i domaći izdajnici, bila je u to vreme strašna: 5. jula streljano je 13 uhapšenih lica; 10. jula otvoren je logor na Banjici, zloglasna »kuća smrti«; 18. jula »zbog sabotaže i nasilja« streljano je 28 komunista i rodoljuba, među njima i Vidak Marković, Aleksandar Stojanović, Dimitrije Stoilković i Života Došić, s kojima je Đuka do rata radila u niškoj partijskoj organizaciji; 28. jula okupator je u Beogradu zaveo opsadno stanje...

Sedamnaestog avgusta Nemci su izveli iz zaptora pet zatvorenika i obesili ih o električne stubove na Terazijama. Bili su to Milan Pokrajac,

srednjoškolic iz Vinkovaca, Radomir i Velimir Jovanović, seljaci iz Parcana, Svetislav Milin, obučarski radnik iz Beograda, i Jovan Janković, krojački radnik iz Beograda. Na varvarski postupak Beograd je odgovorio još većom mržnjom protiv okupatora i rešenošću da u toj borbi bude još nepomirljiviji. Takvo raspoloženje verno je izrazio Mesni komitet KPJ za Beograd u svom proglasu, gde, između ostalog, kaže: »Ne strah, već sveti pravedan gnev, ne pokornost, već plamena želja za osvetom, ne umirenje, već još nepomirljivija borba protiv morskog tuđinskog jarma.«

Dan posle tog zločina Ministarstvo unutrašnjih poslova izdajnika Aćimovića objavilo je raspis: »Svako, bio zvanični organ ili ne, ko posle gornjeg roka ubije ili uhvati komunistu, člana naoružane bande, biće nagrađen sa 3.000 dinara, a ako ubije vođu bande — sa 25.000 dinara.«

TITO: »PRETRPJELI SMO NENADOKNADIVE GUBITKE«

34

Kada merama zastrašivanja i odmazde nisu uspeli da uguše otpor i Beograđane nateraju na uzmak, Gestapo i Specijalna policija su oštricu napada sve više usmeravali na glavna uporišta otpora. Došli su do saznanja da se krajnji cilj ne može postići bez uništenja partijskih i skojevskih organizacija i njihovih komiteta. To je dokaz da im nije dugo trebalo da shvate kako imaju posla sa dobro organizovanim protivnikom, čije vođe je jezgro čine komunisti. Težeći da prodre u njihove redove, neprijatelj je prilagođavao i sopstvenu taktiku. Tako se front borbe i sukoba sa ulica postepeno prenosio u zatvorske ćelije i mučionice, u nevidljive partijske i skojevske punktove, u aktive, ćelije i komitete.

Pored ubacivanja agenata u redove NOP-a, Gestapo je koristio kolebljive i demoralisane simpatizere ili pripadnike Partije i NOP-a i zavrbovana lica. Značaj takvog postupka formulisao je i SS-general Miler kada je, drugom polovinom oktobra 1941. godine, svoje potčinjene upućivao: »Među zarobljenim članovima bandi i licima uhapšenim zbog ilegalne delatnosti biće ih izvestan broj koji su podesni i koji pristaju da sarađuju.«

Desna ruka Gestapoa bila je Specijalna policija Uprave grada Beograda, koja je u to vreme

imala oko 150 činovnika, 300 policijskih agenata i više od 1.500 naoružanih stražara. Verujući u brz i trijumfalan završetak rata protiv Sovjetskog Saveza i konačan slom partizanskog pokreta, ovaj verni saveznik okupatora poverovao je da mu se ostvario davnašnji san — »biti sila nad silama, vlast nad vlašću, gospod bog na zemlji«. Do rata je zločine vršila više tajno i na mig državnih funkcionera; sada je bila u prilici da besni, da se javno sveti, da sudi bez suda i zakona, da ubija, progoni...

Rukovodstvo Specijalne policije znalo je da u komunistima ima dobro organizovanog protivnika koji je raspolagao bogatim iskustvom iz ilegalnog rada i borbe s policijom, koji ima dobar kadar u Partiji i SKOJ-u i uživa podršku i simpatije velikog dela stanovništva. Zato se znalo: u bespoštednoj borbi protiv takvog protivnika policija mora uložiti sve snage, upotrebiti sva raspoloživa sredstva i isprobati sve metode.

Gestapo i Specijalna policija dugo su tragali za rukovodstvom oružane borbe i otpora u Beogradu. Slučajno hapšenje Ratka Mitrovića na jednom salašu kod Kikinde, koji je do rata bio član Centralnog komiteta SKOJ-a, pomoglo im je da saznaju još neka imena. Posle kraćeg, ali surovog mučenja, Mitrović je u Specijalnoj policiji popustio i postao izdajnik. U želji da sačuva život, pred policijom je ne samo priznao svoj dotadašnji rad već je odao imena nekih partijskih rukovodilaca, otkrio adrese ilegalnih stanova i skloništa, objasnio sistem rada partijskih organizacija i rukovodstava, dao njihovu organizacionu strukturu. Time je policiji omogućio da počne surovi obračun s rukovodstvom KPJ Beograda i da mu zada težak udarac.

U drugoj polovini septembra policija je uhapsila Luku Šunku, zatim Dušana Grubača i Savu Stijepića, članove MKKPJ za Beograd. Grubač nije izdržao mučenje pa je početkom oktobra policiji otkrio vreme i mesto održavanja sastanka Mesnog komiteta. Čak je s agentima i sam pošao u Vinogradsku ulicu, u kojoj je pre sastanka trebalo da se sretne sa Vukicom Mitrović i Davidom Pajićem. Tom prilikom došlo je do oružanog sukoba. David Pajić je hrabro poginuo u okršaju na ulici, a ranjenu Vukicu policija je uhvatila i ona se herojski držala sve do smrti u koju je pošla a da nikoga nije odala i ništa priznala. Posle kraćeg vremena stradao je i Đuro Strugar, član

MKKPJ; uhapšen je posle otpora na ulici i u zatvoru je svirepo ubijen. Policija je uspela da uhvati i Miloša Matijeviša Mršu, prvog ratnog sekretara Mesnog komiteta. Bila je to prva, jesenja, provala u kojoj je stradao i Mesni komitet SKOJ-a za Beograd.

Provala, međutim, nije dobila veće razmere zbog hrabrog držanja većine članova komiteta KPJ i SKOJ-a. Istina, partijska organizacija je izgubila čitavu plejadu neustrašivih komunista koji su bili spremni da sve, pa i sam život, dadu za srećniju budućnost naroda. Drug Tito je povodom stradanja komunista Beograda oktobra 1941. pisao Spaseniji Canj Babović i Blagoju Neškoviću:

»Nesumnjivo, poslednji udarci koje nam je naneo neprijatelj u Beogradu, predstavljaju za našu Partiju, a naročito za organizaciju u Srbiji, teške i nenadoknadive gubitke. Strašna je i pomisao o nestanku tolikog broja naših najboljih rukovodilaca, zapravo u borbi prekaljenih i Partiji najodanijih drugova. Mrski zločinci rastavili su nas od onih koji su sačinjavali temelj naše organizacije u Srbiji.«

HEROJSKO DRŽANJE PRED KLASNIM NEPRIJATELJEM

U jesen 1941. godine bilo je mnogo akcija Gestapoa i Specijalne policije protiv organizatora i nosilaca borbe i otpora u Beogradu. Počela je prava hajka protiv komunista i skojevaca: racije, hapšenja sumnjivih lica, akcije protiv talaca, razne mere odmazde. Tako je okupator do kraja godine uhapsio preko stotinu istaknutih rukovodilaca Partije, SKOJ-a i oslobodilačkog pokreta.

Komunisti i skojevci držali su se pred policijom hrabro. Radmila Rajković, radnica fabrike čarapa »Moravija« i učesnica u paljenju garaže u Grobljanskoj ulici, nije priznala svoju pripadnost Partiji ni pod najtežim mukama.

Marijana Gregoran, tekstilna radnica i komunist, član PKSKOJ-a za Srbiju, kojoj je od batina bila povređena kičma, u zatvoru je govorila da joj je jedino žao što će poginuti a da nijedan metak nije ispalila.

Zagorka Malivuk izgubila je život zbog odbijanja da oda svoj rad i rad drugih aktivista Partije i SKOJ-a.

Olga Alkalaj, advokatski pripravnik, poricala je sve za šta su je teretili. Svirepo je mučena iz dana u dan, ali je zapisnik ostao prazan.

Nada Purić, komunistkinja i službenik ministarstva finansija, umrla je tokom mučenja bez reči priznanja.

Dvadesetogodišnji radnik Aleksandar Ignjatović, na saslušanju u Gestapou, iako svestan šta ga čeka, rekao je u lice nemačkom isledniku da »Nemačka nikad neće pobediti!«.

Posle velike provale i stradanja beogradske partijske organizacije, jedan broj komunista kompromitovanih kod policije pošao je na slobodnu teritoriju, a drugi, veći, ostao je u Beogradu, ali je pooštrio konspirativnost u radu i pri izlascima postao mnogo obrazriviji.

U jesen 1941. godine u ilegalnost je prešla i Đuka Dinić. Najpre je izvadila lažnu legitimaciju, a potom je, krajem godine, prešla u ilegalni stan na Dedinju. Lažnu legitimaciju joj je izvadio brat Draško Dinić, koji j radio u tehnicu PK KPJ. To je bilo u septembru; pri tom mu je pomogao Sveta Barjaktarević, službenik ministarstva finansija. U formularu koji je popunio za Šesti policijski kvart, Draško je dao lažne podatke ne samo o Đukinom imenu i prezimenu već i o ostalim generalijama. Sada se zvala Mirjana S. Obradović, rođena u selu Brestovcu, srez jablanički, po zanimanju čistačica, udata za Ljubomira Obradovića, bravara, u Beogradu živi kao izbeglica iz Skoplja, stanuje kod Stanče Ljubića, sopstvenika kuhinje u Rasinskoj ulici broj 1, muža njene sestre Anđe.

— To je tvoja slika. Dobro zapamti podatke koje smo uneli! — opominjao je brižni brat Đuku.

— Ne brini, Draško! — odgovorila je Đuka.

Ilegalni stan pronašla joj je Jelena Popović kod inženjera Predraga Đurđevića u Rumunskoj ulici broj 6, čija je kuća bila kurirski punkt za vezu s Josipom Brozom Titom dok je boravio na Dedinju. Kako se seća Borjanka Đurđević, Đuka je stanovala »u omanjoj kući u dvorištu i bila prijavljena kao naša kućna pomoćnica. U stvari, samo je tu spavala; ujutro je negde odlazila, a kasno uveče vraćala. Nekada nije dolazila i po

dva-tri dana. Išla je, po raznim zadacima, i van Beograda, nekada čak do Grocke. Često se vraćala umorna, gladna i sva prašnjava. Nekoliko puta, kada nije uspela da stigne do početka policijskog časa, Đuka je prespavala pod vedrim nebom, jednom u nekoj drvari na periferiji Beograda, drugi put u nekom vinogradu...« Priča Borjanka i o Đukinim osobinama: »Bila je lepa i dobroćudna devojka, skromna i pažljiva, tiha i nežna, vedra i uvek nasmejana.«

Kontrola nad stanovnicima Beograda, naročito na području Dedinja, gde je stanovao veliki broj nemačkih oficira i agenata, u to vreme je znatno pooštrena. Policijski agenti i žandarmi, kojih je u svakom kvartu bilo po dve stotine, motrili su na svaki korak prolaznika. Žbiri i doušnici, plaćenici izmećari okupatora, kojih je bilo među pazikućama, zavrbovani prinudom ili novcem, izveštavali su policiju o svakome u koga bi posumnjali.

U »svetu borbu protiv komunizma« uskočili su i pripadnici ruske emigracije, belogardejci, kao i ljotićevci. Tako je Beograd, po rečima druga Tita, tada postao »centar reakcije, nabijen svim mogućim agentima i šljamom...«

38

Pored Glavnjače i Uprave grada, glavni grad je dobio još nekoliko novih zatvora: u zgradi Sreškog suda, u Ratničkom domu i u Đušinoj ulici. U decembru je počeo da radi i Preki sud u Beogradu, koji je ustanovio kvisling Nedić, »otac Srbije«, da bi se što nemilosrdnije obračunavao sa svakim ko bi se odupro okupatoru i njegovim saradnicima.

Broj uhapšenih građana povećavao se iz dana u dan. Zastrašujuću atmosferu okupatori i domaće sluge začinili su i nizom propagandnih mera. Preko zvučnika na trgovima i raskrscima emitovani su fašistički marševi i pesme, vesti o spektakularnim poredama Nemaca na frontovima, pretnje građanima. Okupatorski i kvislinški listovi »Donauzeitung«. »Novo vreme«, »Obnova«, »Naša borba« i drugi bili su prepuni članaka o poredama nemačkih trupa i porazima partizanskih jedinica. Često su objavljivana saopštenja o streljanju talaca i zatvorenika, a i izveštaji s fotografijama uhvaćenih partizana. Fašistički izmećari, među njima su najglasniji bili D. Ljotić, Borivoje Jonić i Dragi Jovanović, održavaju predavanja u kojima veličaju novi »red i mir«.

Strah se uvlačio u dušu građana kao opaka bolest; niko nije bio siguran šta mu donosi dan, a šta noć.

Vreme u kome je Đuka Dinić radila bilo je, dakle, surovo i od komunista je tražilo čvrstinu karaktera, snagu da izdrži i sposobnost da se u raznim složenim situacijama sam snađe. Budući da je imala sve te osobine, Đuka je vršila niz odgovornih poslova; zato je i dobila zadatak da bude među onima koji su, pod besomučnim nalletima Gestapa i Specijalne policije, obavljali rad Partije i podizali borbeni duh članova udarnih grupa. Radila je mnogo i za strah gotovo nije znala. Veselinka Malinska seća se Đuke iz tog vremena:

»Đuka Dinić se sa mnom viđala svakog dana u toku šest meseci. Mirjana Obradović joj je bilo lažno ime. Možda je imala 25 ili 26 godina. Nisam znala šta je po zanimanju, ali sam pretpostavljala da je radnica. Uvek je bila neobično tačna, sve je stizala, čak i da se svakog dana nađe sa kurirom Pokrajinskog komiteta... Morale smo da hranimo čitav svet ilegalaca, tako da sam ja svakog dana od Anafa donosila po 10 kilograma brašna Đuki. Ona je morala da ga raspoređuje na nekoliko mesta... Nismo jedna za drugu znale ko smo... Ona je znala da sam ja »Visoka«, a ja da je ona Mirjana. Uvek smo imale po desetak tačaka dnevno koje treba uraditi...«

39

TEŠKE POSLEDICE PROVALE IZ MARTA 1942.

Partijska organizacija se posle provale relativno brzo konsolidovala. Formiran je novi Mesni komitet KPJ, pod rukovodstvom Jelene Četković (članovi su bili Stevan Jovičić, Petar Ristić i Bora Drenovac); u rejonska rukovodstva došao je veliki broj novih ljudi; ojačao je rad partijskih organizacija; uspostavljena je čvrsta veza s rukovodstvom SKOJ-a i organima Narodnooslobodilačkog fonda; junački podvizi udarnih grupa ređali su se jedan za drugim. Naročito veliki odjek imale su, po Stevanu Jovičiću, tri akcije — spasavanje Ivanke Muačević — Nikoliš iz Ginekološkog odeljenja Opšte državne bolnice i likvidacija dvojice agenata Uprave grada Beograda, Đorđa Kosmajca i Dragoljuba Šterića.

U martu i aprilu 1942. godine oslobodilački pokret Beograda pretrpeo je nov i veoma težak udarac. Specijalna policija uspela je da, preko zavrbovanih Lazara Dožića, Branka Miškovića, Žike Petrovića i drugih izdajnika pokreta, otkrije veći deo beogradske partijske organizacije. Bila je to poznata »martovska provala«, u kojoj je uhapšeno oko 200 članova Partije i aktivista narodno-oslobodilačkog pokreta. Trećeg marta policija je iznenada upala na sastanak Četvrtog rejonskog komiteta KPJ u Ulici Žorža Klemansoa, na kome su bili Jelena Četković, sekretar Mesnog komiteta, Marko Janković, sekretar Četvrtog rejonskog komiteta, i Lazar Dožić, instruktor Mesnog komiteta. Tom prilikom uhapšeni su Jelena Četković i Marko Janković, a Lazar Dožić, po dogovoru s policijom, radij kamuflaže svog izdajstva, puca u prazno i »beži« kroz otvoreni prozor. Ubrzo je uhapšen i Petar Ristić, član Mesnog komiteta, koji je otkrio organizacionu strukturu partijske organizacije i imena nekih ljudi s kojima je radio u tri partijska rejona (Treći, Četvrti i Šesti), što je policiji omogućilo da u kratkom roku uhapsi veliki broj komunista.

40 Borbu s policijom na život i smrt komunisti su vodili u zatvorima i u Banjičkom logoru. Iako svesni sigurne smrti, mučeni svim sredstvima, većina su se, ostajući verni sebi i idealima za koje su se borili, herojski držali.

Jelena Četković je strahovito mučena, sva crna od batina, sa slomljenom kičmom, ne priznavši ništa prkosila je agentima sve do smrti.

Olga M. Jovanović i Olga T. Jovanović — prva je bila sekretar partijske ćelije, a druga član Trećeg rejonskog komiteta KPJ takođe su odbile da bilo šta priznaju o sebi i drugima.

Olga Kršulj, činovnica Hipotekarne banke, komunista i član jednog odbora Narodnooslobodilačkog fonda, uporno je odbijala sve optužbe i ništa nije priznala.

Od Draginje Radovanović — Marinković Gine, studenta, kurira i partijskog aktiviste u tehnici, posle Jelene Četković, najviše mučene zatvorenice, policija ništa nije saznala, iako je uhapšena hodala na kolenima i bila sva u ranama.

Draginja Dada Konstantinović, student i sekretar aktiva SKOJ-a na Senjaku, prkosila je dželatima do poslednjeg trenutka svog života.

Sav u ranama i sukrvici, Dušan Nikolić, službenik i odani simpatizer Partije i oslobodilačkog

pokreta, umro je od mučenja u ćeliji zatvora Uprave grada.

Obrad Pelemiš, mehaničar i komunista do rata, rešio se na samoubistvo, ne želeći da oda drugove i organizaciju.

Branko Tasovac, trgovački pomoćnik, sekretar jedne od partijskih ćelija i učesnik u atentatu na Kosmajca, ostao je nem i u najtežim mukama od kojih je i umro.

Hrabro se ponela i Amalija Podhraški, knjigovezačka radnica i komunist. Dželatli su je ubili u zatvoru.

Dragutin Filipović Jusa, električarski radnik i član MK SKOJ-a, ostao je i u zatvoru borbeni čvrst, kao što je i do tada bio u borbi s policijom. Policiji nije rekao ni jednu jedinu reč o skojevskim rejonima u kojima je radio.

Josipa Šćurlu, člana MK SKOJ-a, agenti su najpre ubili batinama, pa njegovo telo vezali u vreću i bacili pod led u Savu.

U dvorištu Banjičkog logora obešen je Dragan Rodić, jedan od najborbenijih srednjoškolarca skojevaca.

Petog marta streljano je 180 zatočenika Banjičkog logora; svi su u smrt pošli s pesmom: »Drugarska se pesma ori — pesma koja slavi rad...«

Komunisti i skojevci su se herojski borili i u toj borbi prkosno ginuli.

Martovska provala je beogradskoj partijskoj organizaciji nanela velike gubitke, pa se narodnooslobodilački pokret Beograda, početkom leta 1942, našao u vrlo teškoj situaciji. Razbijeni su Mesni komitet KPJ, Mesni komitet SKOJ-a, Mesni odbor Narodnooslobodilačkog fonda. Junačkom pogibijom Todora Dukina partijsko rukovodstvo beogradskog okruga izgubilo je svog sekretara. Nastradali su i mnogi članovi rejonskih komiteta. Neke partijske ćelije praktično su ostale bez rukovodstva. Jedan broj komunista, koji je ostao na slobodi, povukao se u duboku ilegalnost i privremeno izgubio svaku vezu s partijskim rukovodstvima i organizacijama.

41

ZAMENIK SEKRETARA MK ZA BEOGRAD

Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju činio je

ogromne napore da ponovo oživi rad rukovodstva i organizacija KPJ u Beogradu. S tim u ve-

zi ubrzo je Blažu Radunoviću, dotadašnjem sekretaru Petog rejonskog komiteta KPJ, naloženo da što pre okupi preostale članove Partije i organizuje njihov rad. Njemu je u tome trebalo da pomogne Žika Petrović Debeli, sekretar Drugog rejonskog komiteta KPJ. Debeli je, međutim, već bio zavrbovan, pa je Specijalnoj policiji odao mnoge drugove s kojima je održavao vezu, a potom je pobjegao u četnike. Pošto je došlo do novog talasa hapšenja, Radunović je morao da se skloni iz Beograda, a njegovu ulogu trebalo je da sprovedu Zora Ilić Obradović iz Trećeg i Lepa Vujošević Laloš iz Prvog rejonskog komiteta KPJ. Kada je i njima zapretila opasnost da budu uhapšeni, Pokrajinski komitet im je naredio da što pre napuste Beograd.

Tada je Pokrajinski komitet odlučio da traži nove ljude za rukovodstvo Partije u Beogradu. Taj problem mu je oduzeo dosta vremena i bio je skopčan s mnogo teškoća. Izbor je pao na Janka Lisjaka, Đuku Dinić i Razumenku Zumu Petrović. Njima je Pokrajinski komitet 26. juna 1942. pisao:

»Dragi drugovi,

42 Pokrajinski komitet za Srbiju doneo je odluku da vas troje, koje je PK odredio za sređivanje prilika u beogradskoj mesnoj organizaciji, budete Mesni komitet za Beograd. PK smatra da ste svojim dosadašnjim radom kao članovi naše Partije i sadašnjim radom oko sređivanja mesne organizacije to zaslužili. PK smatra da ćete svojim budućim radom opravdati to poverenje i da ćete časno ispuniti sve zadatke i dosledno nastaviti tradicije beogradske mesne organizacije, koja je uvek bila naša najbolja partijska organizacija, i da ćete imati pred očima uvek samo interese Partije, kao što su to imali naši najbolji borci koje nam je neprijatelj otrgao, kao što su drugovi Mrša, Đuro Strugar, Daka, Šunja, Ješa, Dukin, Kovačević i dr., kao i oni drugovi koji se i sada bore u našim redovima u pozadini i partizanskim odredima.

Za sekretara MK određujemo druga Pavla (Janka Lisjaka), a za zamenika drugaricu Radu (Đuka Dinić). Raspodela posla i veza već vam je javljena, a sa sređivanjem SKOJ-a, NOF-a i dr. izvršili biste potrebne reorganizacije«.

Kao što će se ubrzo pokazati, izbor je bio dobar.

Janko Lisjak, metalac, rodom iz sela Šagudovca, kod Donje Stubice, član KPJ od 1935. godine, u beogradskoj partijskoj organizaciji istakao se još do rata kao jedan od najborbenijih komunista. Posle okupacije zemlje bio je sekretar Sreskog komiteta KPJ za Zemun, pa je »narodnooslobodilački pokret u Zemunu, pod njegovim rukovodstvom, ispisao prve slavne stranice svoje borbe«.

Razumenka Zuma Petrović, profesor, rodom iz Stančića, kod Čačka, član KPJ od 1939. godine, već se istakla kao partijski radnik na području Niša i Leskovca (od juna do oktobra 1941. godine član je OK KPJ za niški okrug, a od oktobra do januara 1942. član OK KPJ za leskovački okrug, odakle je po zadatku Pokrajinskog komiteta i došla u leto 1942. godine u Beograd.

Novi Mesni komitet KPJ za Beograd radio je u vrlo teškim uslovima. Pošto je Specijalna policija uspela da otkrije staru organizacionu shemu sastava beogradske partijske organizacije, Mesni komitet je umesto sedam formirao četiri partijska rejona. Za članove rejonskih komiteta odabrani su nekompromitovani, iskusni, požrtvovani i hrabri komunisti. Sekretar Prvog partijskog rejona postao je inženjer Vasilije Ivanović, a članovi rukovodstva su bili Aleksa Martinović i Milenko Grbić; u Drugom rejonu, koji je obuhvatao teritoriju »kruga dvojke«, sekretar je, kako se seća Stevan Jovičić, postala Đuka Dinić, a članovi Radivoje Božić i Nikola Nastasović; Treći partijski rejon su vodili Miloš Petrović, kao sekretar, i članovi rukovodstva Josip Kiseljak i Radmila Šnajder; u Četvrtom rejonu sekretar je trebalo da bude Rudolf Jontović, ali on se sklonio iz Beograda, pa su rukovođenje tom partijskom organizacijom preuzeli Danilo Janjatović i Milica Milojković.

Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju krajem juna je obavestio CK KPJ.

»U beogradskoj mesnoj organizaciji smo sredili prilike, a sada učvršćujemo rejone. Pretrpeli smo velike gubitke. Svedena nam je mesna organizacija od 7 na 4 rejona sa smanjenim brojem članova. Važnost mesne organizacije je vrlo velika i mi sve ulažemo da je podignemo«.

Rejonski komiteti su uspeli da povežu članstvo koje nije stradalo u martovskoj provali i da formiraju partijske organizacije. Uskoro je

Mesni komitet obnovio i rad Mesne i rejonskih tehnika Partije, kao i jedan broj organizacija i organa Narodnooslobodilačkog fonda. Njihovi odbori i pododbori obrazovani su po preduzećima i naseljima. U rejonu Čukarice, na primer, koju je na vezi držala Đuka Dinić, radilo je u jesen 1942. devet takvih pododбора. Mesni komitet je mnogo učinio i u pogledu formiranja agitprop-grupa, u kojima su članovi Partije bili zaduženi da stvaraju grupe simpatizera s kojima bi održavali sastanke, objašnjavali im situaciju na svetskim i unutrašnjim frontovima, proučavali vesti, proglase, ilegalni partijski materijal, skupljali priloge za narodnooslobodilačku borbu.

Mesni komitet KPJ za Beograd održavao je sastanke na različitim mestima, jednom u sadašnjoj Ulici Narodnog fronta, drugi put na Pašinom brdu, u Ulici Vojvode Gligora (danas Ustanička), na Dedinju. . .

44

»Svaki od nas je«, seća se Razumenka Petrović, »pored opštih imao i posebna zaduženja. Janko Lisjak je održavao vezu sa Pokrajinskim komitetom, rukovodio je partijskom tehnikom, imao vezu sa partizanskim odredima. Đuka je držala svoj Drugi rejon (centar grada) i Čukaricu, a ja ostala dva rejona. Đuka je imala i specijalne zadatke, koje joj je davao ili Janko Lisjak ili Blagoje Nešković, sekretar PK KPJ za Srbiju. Često je išla na periferiju grada, nešto je nosila, nešto donosila. Kakav je ona optimizam unosila kada je na sastanke dolazila! I to ne samo onim što je činila ili uradila već i svojom pojavom, svešću, rečima. Čim je opazila da je čekamo, ona sva od radosti zatreperi, oči joj se smeju, lice joj zrači, prostoriju nam ispuni vedrinom, poletom. Bila je prirodna, neposredna, komunikativna, neopterećena. Zadatke je s lakoćom izvršavala i nikada se nije dvoumila. Jednog dana ja sam od Blagoja Neškovića dobila zadatak da s njom teoretski radim; bilo je to, koliko se sećam, krajem jula i početkom avgusta 1942. Jedan dan čitamo Istoriju SKP(b), a drugi diskutujemo. Situacija je bila teška, ne može biti teža: Rusi na Istočnom frontu još odstupaju, a mi proučavamo Istoriju SKP(b) i samo što u sav glas ne uzviknemo: 'Eto, živi smo, tu smo, ne damo se, borimo se, front smo i mi...' Partija je na Đuku računala pa ju je pripremala i ideološki, politički. Blagoje me je često pitao: 'Kako Đuka napreduje?' — »Dobro napreduje. Kako i ne bi! Silna je to devojka!« odgovarala sam«.

LECI U BUKETU RUŽA

Đuka Dinić je u to vreme neumorno radila na novoj i odgovornoj dužnosti i svuda stizala. Pored sastanaka koje je održavala s komunistima i partijskim ćelijama, organizovala je nove udarne grupe, pripremala akcije, pronalazila nove stanove za ilegalce, hrabrila posustale ili zaplašene komuniste i rodoljube, skupljala materijalnu pomoć za porodice uhapšenih komunista, starala se za rad partijske tehnike, odvodila kompromitovane drugove na mesta gde su ih čekali partizanski kuriri, raznosila letke, proglase Partije, ilegalni propagandni materijal, sastajala se s kuririma PK KPJ ili partizanskih odreda, Slavkom Morić, Branom Perović... Sa Slavkom Morić se svakoga dana dvaput sastajala; ujutro joj je predavala poštu za Pokrajinski komitet, a posle podne uzimala odgovore.

Kada se Mirko Tomić, član PK KPJ za Srbiju (u Beograd došao sredinom maja 1942.) pobojao da ga Žika Petrović Debeli, provokator i izdajnik, ne provali, Đuka ga je odvela u kuću Vere Nenadović.

Početak, septembra 1942. u Beograd su ilegalno ušli Stanislav Sremčević, sekretar Okružnog partijskog poverenstva za Aranđelovac, i Đura Gajić, borac Prvog šumadijskog partizanskog odreda. Oni su u Beograd došli po zadatku PK KPJ za Srbiju, da pomognu rad Mesnog komiteta. Đuka ih je smestila u stan Milice Dačić, u Princa Pavla ulici (sada Ulica Mladena Stojanovića), i pobrinula se da jedu, okupaju se, preobuku (došli su, kako se seća Zuma Petrović, gotovo u prnjama). U njihov ilegalni stan ona je svaki dan dolazila i uvek nešto donosila: hranu, nove vesti ili zadatke Partije, propagandni materijal.

Koliko se seća tadanji docent Beogradskog univerziteta Dušan Dokčević, Đuka je bila »specijalni delegat« u akciji instaliranja tajne radio-stanice na Zelenom vencu, koja će ometati okupatorski program Beogradske radio-stanice. Kao jedan od tehničkih organizatora tog poduhvata, Dokčević se rado seća svoje saradnje sa Đukom: »Među nama je bila iskrena i prisna saradnja i savršeno razumevanje«.

Radio-stanica o kojoj je reč počela je da radi u leto 1942. godine. »Jednog dana«, zapisao je Dragan Marković u knjizi »Zabranjeni život«, »na krovu zgrade broj 2 na Zelenom vencu, blizu Speci-

jalne policije, osvanula je antena radio-stanice. Nikome to nije izgledalo neobično, a možda je niko nije ni zapazio. Beograđani su imali dovoljno radio-aparata, da bi ih tako nešto iznenađivalo. Uskoro, međutim, ova mala stanica uključena je u glavni vod kod Rakovice. Tih dana nemački program na Radio-Beogradu neobjašnjivo je počeo da se prekida. Smetnje su postajale sve jače. Agenti Gestapoa posumnjali su da je u pitanju nova sabotaza na aparaturi. Pohapsili su tehničare, ispitali celo osoblje, ali i posle toga emisije se nisu čule jasno«.

Ilegalni stan u kući Predraga Đurđevića Đuka je držala u tajnosti. Često se u jutarnjim časovima žurila polupraznim beogradskim ulicama, noseći poveći buket ruža ili nekog drugog cveća. Mnogi su je sa čuđenjem posmatrali, a neki, zabrinuti za sudbinu Beograda, gotovo su glasno negodovali:

— Ma šta hoće ova žena s tim ružama! Kome je danas do cveća i provoda!

Međutim malo je ko mogao pomisliti da su u buketu ruža često bile makaze za sečenje telefonskih žica, a ponekad partijski proglas, letak ili nešto drugo.

46

Na ulične sastanke s pojedincima, članovima rejonskog komiteta ili drugim komunistima i članovima udarnih grupa, najčešće je dolazila s dečjim kolicima, u kojima je, pod pazuhama ili ispod pelena Borjankinog sinčića Gige, nosila letke i drugi propagandni materijal.

NEKI NISU IZDRŽALI

Mesni komitet KPJ za Beograd tih dana, krajem avgusta i početkom septembra, odlučio je da se obračuna s pojedincima pokreta koji su, ne izdržavši u policiji, pristali da rade za račun Specijalne policije. »Kolebljivci i izdajice iz naših redova, — piše Borivoje Romić, — koji su postali otvoreni ili tajni agenti Specijalne policije, bili su naročito opasni za pokret u Beogradu, s obzirom na to da su poznavali metode rada i delovanja partijskih i drugih organizacija koje su se aktivno borile. A, pre svega, poznavali su ljude koji su radili u tim organizacijama. To je veoma otežalo kretanje po Beogradu onih lica koja su inače živela u ilegalnosti. Pri tome su posebno opa-

sni bili oni koji još nisu otkriveni kao agenti«. Među takvima je bila i Jelena Matić, advokatska pripravnica, koja je posle puštanja sa Banjice, postala agent Specijalne policije.

Obračun s njom organizovali su Janko Lisjak Puška, sekretar i Đuka Dinić, zamenik sekretara Mesnog komiteta KPJ. Ilija Mrgić, krznarski radnik, dobio je od njih zadatak da 18. septembra 1942. s udarnom grupom upadne u stan Jelene Matić, u Ulici Alekse Nenadovića broj 3, i da je likvidira. Oni su to uspešno izvršili, ali tom prilikom su žandarmi uhvatili Mrgića i predali ga Specijalnoj policiji. Mučenje u policiji Mrgić nije izdržao. Provalio je svoju višu vezu — člana Drugog rejonskog komiteta Radivoja Božića, a ovaj je, posle hapšenja, odao svoju višu vezu — Đurđelenu Đuku Dinić i sve partijske ćelije u svom rejonu. Bio je to početak nove, septembarske, provale u kojoj je oko 50 ljudi uhapšeno i odvedeno u Banjički logor.

Provala je ubrzo zahvatila i druge partijske rejone. U Prvom rejonu policija je uhapsila sekretara, inženjera Vasilija Ivanovića, i ranila ga pri pokušaju bekstva. Nastradala su i dva člana rejonskog komiteta — Aleksa Martinović i Milenko Grbić, a s njima i veći broj komunista i rodoljuba.

U Trećem partijskom rejonu uhapšen je sekretar Miloš Petrović, koji je brzo prihvatio sramnu dužnost policijskog doušnika i odao dva člana Partije — Radmilu Milanović Šnajder i Josipa Kiseljaka. Za razliku od Petrovića, ovo dvoje prokazanih herojski su se držali; Kiseljak je ubijen u policijskom zatvoru, u Đušinoj ulici. Izdahnuo je s rečima: »Nastavite, drugovi, borbu do pobe-
de!« Radmila Šnajder je pogubljena na Banjici.

Stradala su i oba člana Četvrtog rejonskog komiteta KPJ — Danilo Janjatović, koji je posle ranjavanja u sukobu s policijom i teškog mučenja umro u bolnici, i Milica Milojković, koju je pri pokušaju da pobegne ubio agent Specijalne policije Branko Mišković Bliher, na uglu Dalmatinske ulice i Ulice Stanoja Glavaša.

HEROJ PRED POLICIJOM

Najveći gubitak za Mesni komitet KPJ za Beograd bilo je hapšenje Đuke Dinić. Dogodilo se to 20. septembra 1942. godine. Kao i mnogo puta do

tada, Đuka je iz Rumunske ulice broj 6, gde je stanovala, krenula prema mestu gde je danas Stadion JNA. Trebalo je da se sastane sa Radivojem Božićem, članom Drugog rejonskog komiteta. Nije slutila da je on, dan ranije, uhapšen.

Advokatski pripravnik Radivoje Božić, do rata napredni student i fudbaler BSK, ni jednu noć u policiji nije izdržao. U zapisniku Specijalne policije stoji da je »sve otkrio i priznao«. Policiju je najpre obavestio da sutra, 20. septembra u 16 časova, ima sastanak sa svojom višom vezom, a zatim je o njoj i nešto podrobnije ispričao. Rekao je kako ga je Zora Obradović Ilić jednog dana u blizini pijace na Smerevskom đermu upoznala »sa jednom crnomanjastom ženskom, manjeg rasta, starom oko 25—27 godina, čije su noge bile malo krive na O, koja mi mesto nje postaje viša veza. Kako se ova ženska zvala, šta je po zanimanju i gde stanuje, nije mi poznato. Sa njome imam sastanak danas u 16 časova u Ulici Vojvode Gligora, od njenog početka pa do bioskopa »Bobi«. Sa ovom ženskom održavao sam svakodnevne ulične sastanke u vreme i na mestu koje je ona određivala. Ona je tada bila sekretar

Poslednji snimak Đuke Dinić

48

rejonu »Centar«. Formira udarne grupe. Jedna je i ona koja je likvidirala Jelenu Matić. Bila je jedan od organizatora Fonda NOB-a. Od nje sam dobijao »Proleter«, br. 13 i 14, i letak CK i PK«.

Kada je sutradan došla na mesto sastanka, Đuku je s Božićem dočekao i agent Specijalne policije. Kad ga je ugledala, taj sastanak se više nije mogao izbeći.

— Ti si Đuka Dinić? — sumnjao je agent i s pištoljem u ruci naredi joj da pođe s njim.

— Nikada za to ime nisam čula. To je zabuna! Zovem se Mirjana Obradović.

— Ne mari što ne priznaješ. Nama se, inače, ne žuri. Imaćeš vremena da se prisetiš i kada si majku prvi put za sisu ugrizla — pretio je agent.

Seka Gavrilović — Odrljan zapisala je povodom tog hapšenja:

»Prilikom hapšenja Đuka je kod sebe imala pismo koje je trebalo da preda meni, ali je uspela da ga proguta«.

ISTINA O ZATVORU U ĐUŠINOJ ULICI

Đuku Dinić je prvi u Upravi grada Beograda saslušao zlikovac Bećarević, »Bećar«, kako ga je Đuka nazivala, šef istražne službe Specijalne policije, koji je, kako je za njega rekao Velibor Gligorić, »ličio na dresera konja u palanačkim cirkusima«. On je s Đukom ostao sve do ponoći. Počeo je blagim tonom, kao da je sažaljevaio mladu devojkicu zbog toga što se našla u takvoj situaciji.

— Ti si član partijskog rukovodstva u rejonu »Centar«? — bilo je njegovo prvo pitanje.

— Ne! Nikakvo rukovodstvo niti poznajem niti sam mu pripadala. Ja sam samo kućna pomoćnica, od toga živim i samo se time bavim.

— Poznaješ li Radivoja Božića?

— Ne! Prvi put čujem za njega.

— Aha, dobro. Ali šta ćeš onda kad on bude došao i sve ispričao gde ste se i zašto sastajali?! — upitao je Bećarević, sav crven u podbulom licu, iz kojeg se nazirala zver žedna ljudske krvi.

— Rekla bih sve da sam se stvarno s njim sastajala i nešto radila.

— Dobro. Razmisli do sutra! Ako priznaš šta si i s kim si radila, poštedećemo ti život. U protivnom, i sama znaš šta te čeka.

Tako je protekao prvi susret dva istaknuta predstavnika ovih odavno zaraćenih i nepomirljivih strana. Sutradan je Đuka prebačena u zatvor u Đušinoj ulici.

Istražni zatvor Specijalne policije bio je smješten u suterenu bivše konjičke kasarne, na uglu Takovske i Đušine ulice. Osim nekoliko manjih odeljenja, u kojima su agenti saslušavali i mučili zatočenike, zatvor je imao i oko 20 prljavih, vašljavih i smrdljivih ćelija. Jedan red ćelija, nastao pregrađivanjem velike prostorije koja je bila bez prozora na oba bočna krila, nije dobijao svetlosti niotkuda. Svaka od ćelija imala je oko pet kvadratnih metara i mogla je primiti samo tri zatvorenika; taj broj policija nikad nije poštovala, već je u njih, kao vreće, strpala i po deset zatvorenika. Mučenja su bila smišljeno okrutna. Državna komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i domaćih izdajnika upoznala je svet sa pravom istinom o tom mestu mučenja i umorstva mnogih komunista i rodoljuba, razume se, pošto je proučila pronađena dokumenta i prikupila izjave preživelih svedoka.

U Saopštenju Državne komisije, br. 44, sem ostalog, zapisano je:

50

»Većina žrtava iz Beograda, pre nego što bi bila upućena u logor, provela bi po koji dan, a neki i po nekoliko meseci, u jednom od zatvora Gestapoa (u Ratničkom domu, u Ulici braće Jugovića i u Ulici kralja Aleksandra br. 5) ili Specijalne policije UGB (Obilićev venac, br. 6, i Đušina ulica). To su bili najstrašniji dani žrtava, iako je režim logora, pod krvoločnim upravljačima i u očekivanju streljanja, bio teško fizičko i duševno mučenje. Zatvori su bili prava, do tančina proračunata mučilišta, kojima su kod Nemaca rukovodile stare izvežbane nacističke zveri sa već osvedočenom praksom u Čehoslovačkoj i Poljskoj. Zatvorom Specijalne policije i krvavim mrcvarenjem žrtava rukovodili su zločinci — izdajnici: Dragomir J. Jovanović, upravnik grada; Miodrag Đorđević, njegov pomoćnik; Ilija Paranos, šef odeljenja Specijalne policije. Ali najstrašniji izvršilac onog što su ova trojica zamislila, sa svojim nemačkim gospodarima i njihovim pomagačima — Milanom Aćimovićem, Milanom Nedićem, Tasom Dinićem, Đurom Sarapom i Cvetanom Cekom Đorđević — bio je Bećarević, sa pomoćnikom Grujičićem i štabom od desetak referenata.

Oni su svaku žrtvu podvrgavali sistematskom mučenju, pred kojim bleđi strašna srednjovekovna inkvizicija. Svaki zatvorenik, ukoliko nije bio ubačeni provokator i izdajica, vezivan je lancima tako da su mu noge i ruke skupljene na leđima, da mu tabani budu okrenuti naviše. Onda je po tabanima tučen satima. Tako pretučeni, bauljajući, vraćali su se u ćelije, i danima posle toga nisu mogli stati na noge. Neke su donosili u ćebadima i kao klade izručivali pred ćelije. Ko bi se pokazao uporniji u nepriznavanju optužbi, bio bi podvrgnut još svirepijim mučenjima. Tučen je kesicama peska po stomaku i bubrezima, a pošto je za to vreme bio vezan, krvoloci bi mu sa stola skakali na stomak. Mnoge su žrtve i podlegle takvim mučenjima: isprebijani, ležali su bez svesti u hodnicima pred ćelijama (namerno ih nisu hteli unositi u ćelije da im drugi pritvorenici ne bi pomogli) i posle dva — tri dana neverovatnih muka često su umirali. Njihovo jezivo stešnjanje, u polusvesnom stanju, bilo je nepodnošljivo za ostale zatvorenike, koji su svakog dana očekivali ko će te noći biti na redu. To je, obično, bilo posle večere, kad se krvožedne životinje najedu i napiju. Ovi sadisti, koji su uživali u krvi i mukama, mogli su da ubiju kad god su hteli a da za to nikome ne odgovaraju...

Za vreme bavljenja u ovim zatvorima smeštaj, ishrana i higijenske prilike bili su strašni. U teskobnim ćelijama, uzanim i niskim, obično bez svetlosti, smešteno je toliko ljudi da su najčešće morali da stoje ili, u najboljem slučaju, da sede skupljenih nogu. Nikome nije bilo dozvoljeno da dobije hranu spolja, tako da su zatvorenici živeli samo od 150 grama proje i neke čorbe, koju su dobijali u podne...«

51

»BEČAR« JE NIJE SLOMIO

Istragu nad Đukom Dinić vodio je Božidar Bećarević, šef Četvrtog antikomunističkog odseka i istražne službe, jedan od najkrvočnijih agenata Specijalne policije. Đuku je saslušavao danima i noćima, mučio je pakosno i strpljivo, i sve činio da je slomi i dođe do podataka ko je ona i s kim je sve radila. Đuka je pristala da o sebi priča, ali je gotovo sve podatke izmislila:

»Ja sam Mirjana Obradović, domaćica; ranije sam bila štrikerska radnica; žena sam Obra-

dović Ljubomira, bravara; stanujem u Rumunskoj ulici br. 6, kod Predraga Đurđevića, inženjera, kod koga i radim kao služavka; rođena sam 1915. godine, ali datum ne znam, u Brestovcu, srez Jablanički; otac mi se zove Jovan Jovanović, a majka Stana, rođena Stojanović; Srpkinja sam, vere pravoslavne; neosuđivana, nekažnjavana, niti odgovarala zbog čega.

U Beogradu živim od posle rata kao izbeglica, pošto mi se muž nije vratio iz vojske kući, već je, kako sam čula, poginuo. Pre toga živela sam sa svojim mužem u Skoplju, gde je on imao svoju radnju u Kralja Petra ulici br. 75. Kada sam došla u Beograd, jedno kratko vreme sam radila kod Ljubića Stanče, sopstvenika kujne u Rasin-skoj ulici br. 1, jer je moja sestra od tetke Anđa udata za njega. Posle sam jedno vreme radila kod Atanacković Marka, farbara u Krfskoj ulici br. 7, onda kod Savića, i, u poslednje vreme, kod Đurđević Predraga, inženjera u Rumunskoj ulici br. 6. Istovremeno sam i stanovala na svim ovim mestima gde sam radila. . .«

52

Kada je Bećarević zatražio da prizna pripadnost Partiji i oda drugove i svoj rad, ona je to kategorički odbila: »Nikada nisam bila komunistkinja, niti sam to sada. Nikada se uopšte nisam bavila politikom, niti sam u politiku upućena. Ne poznajem nikoga od komunista, niti sa komunistima imam ma kakve veze«.

Tada je Bećarević doveo Radivoja Božića, uhapšenog dan ranije, koji je odmah priznao i rekao sve što je znao. On je i Đuku teško terećio, što je zapisano u policijskom dosijeu:

»Ja tebe, Mirjana, poznajem od juna 1942. godine. Sa tobom me je za konspirativni rad upoznala Obradović Zora, činovnica Ministarstva finansija. Od tada pa do mog hapšenja mi smo se sastajali svakog dana na ulici. Onoga dana kad si uhapšena, ti si bila došla na sastanak sa mnom i ja sam te prokazao, jer je policija već znala o našem radu i nisam imao šta da krijem. Ti si za vreme našeg rada jednom prilikom tražila od mene da te povežem sa gazdaricom od ilegalnog stana Voje Ilića, bankarskog činovnika, inače višeg funkcionera komunističkog, čija sam ja pisma davao tebi kao višoj vezi, i ja sam te povezao s njom. Tebe je interesovalo šta Ilić priča njoj, da li je poverljiv i o tome si govorila meni da pitam njegovu gazdaricu. Ja sam tada držao dve jedinice, koje su bile u formiranju, a ti si mi bila viša veza«.

— Sta kažeš na ovo? — obratio se Bećarević Đuki.

Ona je, izmučena od nespavanja, odgovorila:

— To nije istina. S tobom se nisam poznavala uopšte, niti poznajem ma koga od lica čija imena navodiš. Nikada ništa nisam radila s vama. Ne znam zbog čega ovako govoriš!

Kada je odbila da prizna bilo kakvu vezu s Radivojem Božićem, Boško Bećarević se razbesneo i počeo da je tuče. Kad se umorio, taj su »posao« nastavili drugi, i to profesionalno, bez uzbuđivanja, kao da je reč o životinji, a ne o devojci skoro njihovih godina. Tukli su je čime su stigli: motkama, goveđom žilom, čas jedan, čas drugi, na smenu.

Kada bi od bolova i udaraca pala u nesvest, polivali su je vodom, vraćali iz besvesnog stanja i ponovo tukli. Bećarević je divljao, pretio i psovao, tukao ju je rukama po glavi, gazio nogama, nemilice je pesnicama udarao po bubrezima. S njom je tada, u istoj ćeliji, bila Zora Kulidžan-Božović, i ona se Đukinih muka ovako seća:

»Toliko su je tukli da se nije znalo gde joj je glava, a gde noge. I ruke i noge bile su joj izlomljene. Bila je potpuno deformisana. Tukli su je i po pet sati žilama po ustima. Onda su je vešali, metnuli joj glavu između nogu, a ruke i noge vezali lancima. Stavljali su joj šake soli u usta...«

53

JANKO LISJAK JE ZNAO ISHOD DVOBOJA

Tako je počeo dvoboj dva ljuta protivnika. Ishod tog dvoboja se unapred znao, a njega je Janko Lisjak, na vest da je Đuka uhapšena, ovako formulisao: »Neće Đuka ništa priznati, niti će koga odati, makar je seklj na komade. A kraj se, na žalost, zna — ubiće je!«

Odnos dva protivnika bio je posve neravno-pravan. Neprijatelj, koga je u Đukinom slučaju predstavljala grupa fanatičnih antikomunista — Božidar Bećarević, Stevan Šterić i Vladimir Čora Popović, raspolagao je svim sredstvima da politički i fizički slomi protivnika, da ga razori i, oduzimajući mu deo po deo života, natera da prizna ne toliko šta je lično radio, koliko da oda organizaciju i one s kim je radio. A drugi protivnik, zatočenik Đuka Dinić, »ćutala je nepomično, kao

skamenjena sfinga«, kao da je nemi spomenik ko-
ga je umetnik isklesao da bude simbol borbenosti,
trpljenja, herojstva i čovečnosti. Drugog oružja
u toj samici — grobnici Đuka nije ni imala.

Islednik Bećarević je bio vrlo uporan. Jed-
nog dana pozvao je uhapšenicu Zoru Stojanović-
Jovanović i, suočivši je s Đukom, naterao je da
ponovi ono što je posle hapšenja, nakon kraćeg
batinanja, priznala. Ova je, licem prema Đuki, to
i učinila:

»Mene je u avgustu povezao Radivoje Božić
sa jednom ženskom, koja se tada interesovala za
stanje zdravlja Vojislava Ilića, bankarskog činov-
nika, ilegalca, koji je stanovao kod mene ilegalno.
Ta ženska je pitala da li Voji treba da se dovede
lekar i rekla da ga ona može dovesti. Ja sam ta-
da rekla toj ženskoj da ću pitati Voju i da ću je
o tome obavestiti. Posle ovog ja sam ubrzo uhap-
šena i tako je nisam ništa izvestila. Ovde u zatvo-
ru uhapšeni Božić je označio tebe kao tu žensku
i ti si tada prikazana meni, pa sam pitana da li si
se ti interesovala kod mene za Voju Ilića. Ja sam
tada rekla da si ti ta žena, jer si mi zaista ličila
na nju. Ja i sada tvrdim da ti ličiš na tu ženu po
rastu i fizionomiji, ali sa apsolutnom sigurnošću
ne mogu reći da si to baš ti, jer sam te samo on-
da jednom videla i nisam te mogla dobro zapa-
ziti...«

54

Đuka je i ovu optužbu odlučno odbila:

— Nije istina da je mene Radivoje Božić ika-
da upoznao sa Tobom, niti sam te ja ikada pre
videla dok mi nisi prikazana ovde u zatvoru. Voju
Ilića ne poznajem, niti sam se interesovala za
njega. Nisam se uopšte interesovala ni za kakvo
lice sa bolesnom nogom.

Bećareviću je preostalo samo da besni. Pono-
vo je nasrnuo na Đuku. Tukao ju je najpre žila-
ma po tabanima. To je bio i najčešći metod obra-
čuna s komunistima, koji je Đuka dobro zapam-
tila još u niškoj policiji, pre rata. Svaki udarac
je izazivao težak bol od kojeg se Đuka čas grčila,
čas stenjala, a na vrhuncu tih muka kriknula bi
koliko je grlo nosi. Kada je od nesnosnih bolova
u glavi ostala gotovo nepokretna, Bećarević, Šterić
i Popović za trenutak su prestali. Čim je došla
k sebi, nastala je druga »tura« mučenja — olov-
kama, koje joj je Šterić strpljivo i vešto, stavljao
između prstiju na nogama. Kada joj je svojim
koščatim rukama sve jače i jače stiskao prste,
Đuka se oncsvestila. Povratili su je vodom, pa su

ponovo nastavili s mučenjem. Svoju bolesnu maštu agenti su ispoljavali novim vrstama zlostavljanja: tukli su je pesnicama i volovskom žilom po licu i glavi, sipali joj so u usta, udarali je kesicama peska po stomaku, čupali joj čuperke kose, boli je usijanim iglama, velikim sijalicama pekli oči...

MASA PRETUČENOG MESA I POLOMLJENIH KOSTIJU

Telo su joj slomili, ali ne i duh, prkos i ponos. Ostala je Đuka hrabra, odvažna, čvrsta kao kamen. Svojim držanjem zadivila je i svoje drugarice, s kojima je ove strašne časove doživljavala i preživljavala u istoj ćeliji. Bile su to Zora Minderović, Seka Odrljan-Gavrilović, Julijana Dogradić i Radmila Milošević. Julijana se seća da joj je Đuka u najtežem trenutku rekla: »Božić me jedini tereti, ali nisam ništa priznala. Agenti sumnjaju da ih Božić zbog velikog kukavičluka laže«. Radmila Milošević se seća i toga kako su Đuku jedne noći doveli »strahovito pretučenu. Ja sam do jutra sedela kraj nje i razgovarala. Bila je do kraja konspirativna i nikada ni reči nije rekla. Držala se hrabro. Mi smo joj stavljali obloge na noge. Bila je jake volje i trudila se da prikrije bolove i da razgovara, čak i da se nasmeši. Ništa nije priznala«. Đuka je, kako veli Seka Odrljan, bila toliko uporna da je gotovo i Bečarevića pokolebala: »Govorila je leskovačkim dijalektom i glumila primitivku, i to tako da je Bečarević pomislio da tuče nevinu ženu«.

55

Sredinom oktobra Specijalna policija je odlučila da Đuku, onako izmučenu, izubijanu, u stanju u kome više gotovo nije bilo nade za ozdravljenje, prebaci u Pritvoreničko odeljenje Opšte državne bolnice. Tu je zatvorenica Danica Nešić bila svedok užasa koji ni u snu nije mogla da zamisli:

»Bila je noć. Sa stražarom sam sišla u prizemlje, gde se nalazilo kupatilo. U kadi nešto zamotano u ćebe, skupljeno u klupče, nekim čudnovatim glasom ječi. Kada sam otkrila ćebe, ja sam se užasnula. Iako sam videla dosta pretučenih, pa i sama sam bila zlostavljana, takve strahote do tada nisam videla. To je, jednostavno, bila masa izlomljenih kostiju, krvi i modrog, natečenog mesa;

kosa slepljena od zakorele krvi, odeća pocepana i natopljena krvlju. Užas! Od otekline na glavi, oči su joj bile zatvorene, a nos je sav krvav. Jezik joj odebljao... Nisam znala s koje strane da joj priđem; gde god sam je dotakla, to su bile rane i otekline. Trebalo je da je operem da bi je stražari preneli u sobu. Međutim, ja nisam nigde mogla da je dotaknem, jer bi ona jače ječala ili bi se onesvestila. Pošto sam morala da joj zakorelu krv bar sa glave skinem, to sam učinila dok je bila u nesvesti. Kada je došla k svesti, ja sam pokušala da doznam kako se zove, s kojom je grupom uhapšena, ko je progovorio u zatvoru, kako se ko držao. Ništa mi nije odgovorila, već je rekla da je kriminalka i da su je tako tukli zbog toga što je jednom bogatašu uzela zlato! Sve što je govorila, jedva sam razumela, pošto od odebljalog jezika i ranjavog grla (kroz koje su agenti Specijalne policije gurali metalnu crv da bi je naterali da govori) nije mogla razgovetno da govori. Pa tebe su rastrgli gore od komunista! rekoš joj. Ona je tako ćutala da nisam znala da li se ponovo onesvestila ili neće da govori. Stražaru sam rekla da sam je spremila, i ja sam se vratila u bolesničku sobu«.

56

Kada su je stražari, uvijenu u ćebe, »istresli« na bolesnički krevet, Đuka više dana i noći nije dolazila k svesti. Gorela je u groznici, buncala, jaukala. Donekle oporavljena, Danica Nešić je, ležeći na susednom krevetu, činila sve što je mogla da joj pomogne i ublaži bolove: kvasila joj usta vodom »jer nije mogla vodu da proguta«, menjala obloge po telu. Kada se, posle nekoliko dana, osvestila, banuli su agenti Specijalne policije i ponovo pokušali da s njom »porazgovaraju«.

»Nisam čula šta su je pitali«, veli Danica Nešić, »ali sam čula stravično ječanje, koje je ličilo na užasne krikove... Kada su agenti napustili bolesničku sobu i, u besu, s treskom zatvorili vrata, sve smo bile neme i blede. Kada sam smogla malo snage, sa strahom sam prišla našoj »kriminalki«... Shvatila sam da je važna partijska ličnost. Draginja Dada Konstantinović pozvala me svom krevetu i šapnula da je to Mira Obradović...«

Pritvoreničko odeljenje, smešteno u Glavnoj vojnoj bolnici, bilo je jedno od odeljenja Opšte državne bolnice koje je imalo posebne lekare i najneophodnije instrumente za hirurške intervencije. Sve intervencije — hirurške, ginekološko-akuserske i druge — samo su ovde i obavljane, bez

obzira na njihovu težinu. Jedan od lekara Pritvo-
reničkog odeljenja, dr Veljko Majstorović, seća se
tog vremena.

»Hirurški slučajevi bili su većinom žrtve po-
licijskog mučenja u toku saslušavanja. Batinanje
po tabanima izazivalo je velike potkožne krvne
podlive, koji su se kasnije inficirali i zagnojili.
Gnoj nije mogao probiti debelu kožu na tabanu,
nego sa strane i to tako da je, obično, u jednom
komadu otpadala koža sa tabana u vidu otkinutog
pendžeta, ostavljajući otvorene i bolne rane koje
su zjapile od prstiju do pete. Bilo je strašno gle-
dati ove mučenike kako zbog bolova ne mogu da
leže, već sede, držeći se rukama za noge, s izbe-
zumljenim licem od bolova... Ta je zgrada dobro
čuvana. Ispred snopova bodljikave žice stajao je
jedan stražar, iza njega drugi, a ispred ulaza u
zgradu jedan teški mitraljez na nekakvom postol-
lju. Treći stražar stajao je u hodniku iza ulaza,
a pred ulazom u bolesničke sobe poslednji«.

Đuka se dugo oporavljala. Rane su joj s vre-
menom zarasle, ali su je noge jako bolele. »Mora
da ih pari i masira a leva noga joj je ukočena«,
obaveštavala je Lepa Stamenković sestru Đukinu,
pišući joj na cigaretpapiru zašivenom u rubu sal-
veta. — »Bolele su je i oči, imala je napade žuči,
često je povraćala.« »Posledice batina« — kako
je i sama Đuka pisala.

57

U bolnici je Đuka našla Lepu Stamenković i
Draginju Dadu Konstantinović, koje su kao i ona
prošle sličan pakao u Specijalnoj policiji i ovde
dovedene da se porode. One su bile veoma bliske
jer ih je sve tri čekala ista sudbina — smrt na
stratištu u Jajincima.

Lepa Stamenković, tekstilna radnica iz Leskov-
ca, pripadala je krugu najborbenijih radnika u
Beogradu i vršila je mnoge odgovorne dužnosti u
Partiji i sindikatima. Član KPJ postala je 1933.
a član MK KPJ za Beograd 1939. godine. Bila je
delegat beogradske partijske organizacije na Pe-
toj zemaljskoj konferenciji KPJ. U vreme pripre-
manja oružanog ustanka postala je instruktor PK
KPJ za Srbiju u leskovačkom okrugu i jedan od
organizatora i rukovodilaca oružanog ustanka u
južnoj Srbiji. Kada je, posle jednogodišnjeg bo-
ravka u partizanskim odredima na tom području,
avgusta 1942, došla u Niš da, po zadatku PK KPJ
za Srbiju, radi u Pokrajinskom povereništvu Niša,
policija ju je uhapsila. U policiji se držala hrabro.
»Nije htela da kaže čak ni svoje pravo ime« —

stoji u njenom policijskom dosijeu, već se držala kao što se drže prekaljeni i dugogodišnji komunisti.« Duhom nije klonula ni u Specijalnoj policiji u Beogradu. Kako je bila pred porođajem, prebačena je u Pritvoreničko odeljenje, gde se 14. novembra 1942. i porodila.

Draginja Dada Konstantinović, student tehnike, obavljala je, kako navodi Jovan Marjanović, vrlo poverljive zadatke u okupiranom Beogradu: putovala je kao partijski kurir, nabavljala eksploziv za diverzantske grupe, prenosila ilegalni materijal, prebacivala ilegalce iz Beograda u Zemun, prenosila oružje iz jednog partijskog rejona u drugi. Uhapšena je februara 1942. godine, istog meseca kada je postala član KPJ, kao sekretar rejonskog aktiva SKOJ-a na Senjaku. U zatvoru Specijalne policije držala se herojski i ništa nije priznala. Pošto je bila bremenita, prebačena je u Pritvoreničko odeljenje, gde se i porodila.

PRICA O FICI

58 Sa Lepom i Dadom Đuka je dugo sedela, pričajući o svom revolucionarnom radu do rata, akcijama u Beogradu za vreme okupacije, držanju u Specijalnoj policiji, postupcima Bećarevića, Šterića, Čore i drugih zlikovaca. S ponosom im je kazivala i o svom drugu Fići Kljajiću, čiji je »protest pred policijama pre rata postao uzor za mnoge mlade komuniste«. Ta slika pred policijom, koju joj je Fića pred rat nekoliko puta oživeo, nikada nije izbledela i ona ju je i ovde, kao ohrabrenje, putokaz i opomenu sebi i drugima, pričavala. A to se dogodilo ovako.

Bio je april 1940. godine. Posle pada više evropskih država, rat se uveliko primicao Jugoslaviji. Značajna granična mesta neprekidno su bila pod prismotrom jugoslovenske policije. Tako je bilo i sa Đerdapom, važnim graničnim objektom prema Rumuniji. Policija je često i iznenada pretresala i pregledala putnike na brodovima, tražeći, navodno, špijune i švercere. Prilikom takvog jednog pretresa uhvaćen je i Fića Kljajić s koferom u kom je bio partijski materijal.

Brodom »Karađorđe« Fića je putovao iz Prahova u Donji Milanovac. Zagledan u lepote obala Dunava, odjednom je opazio kako policija pretresa putnike. Nije stigao da kofer sa zabra-

njenim materijalom negde sakrije. Pretresli su ga, vezali i odmah sproveli u Beograd.

U koferu policiji već odranije poznatog partijskog aktiviste bila su tri primerka »Proletera«, dva »Pisma Inicijativnog odbora Stranke radnog naroda«, sedam brošura Georgija Dimitrova, »Rat i radnička klasa kapitalističkih zemalja«, stotinak letaka »Radnom narodu Niša i okoline«, primerak uvodnog dela »Istorija SKP(b)« i pesma »Mome sinu vojniku«.

Policijskom agentu Miloradu Markoviću, koji ga je lišio slobode, Fića je na prvom saslušanju ispričao izmišljenu verziju o tome kako se kod njega našao zabranjeni materijal. Putovao je, veli, kao delegat niških radnika na kongres Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika, koji je trebalo da se održi 24. marta 1940. u Slavonskom Brodu. Kad je u Beogradu saznao da je kongres odložen, istim se putem vratio u Zaječar. Na putu se slučajno sreo s nepoznatim mladićem, studentom. Iz razgovora s njim uvideo je da su istomišljenici o mnogim pitanjima, naročito o ratu i skupoći. U optužnici protiv Filipa Kljajića, koji je uskoro izveden pred sud, stajao je: »Posle dužeg razgovora taj mu je mladić poverio da ima kod sebe veći broj letaka u kojima se govori protiv rata i skupoće, pa mu je rekao da bi bilo dobro da uzme jedan broj tih letaka i da ih razdeli radnicima. Kljajić ih je primio i stavio u svoj koferčić a da prethodno nije proverio šta se nalazi u primljenom zavežljaju.«

59

Islednik Vujković, nepokolebljiv u nameri da ga batinama i mučenjem slomi, nije prihvatio takvu verziju Filipove priče. S njim je u samici Glavnjače proveo čitavu noć i sve činio da mu iznudi priznanje. Kada to obećanjima, vikanjem, psovanjem i pretnjama nije postigao, prešao je na svoj omiljeni »posao«. Najpre ga je žilama tukao po tabanima. Fića je udarce stoički podnosio i svaki put, posle dva-tri udarca, na pitanje Vujkovića od koga je materijal primio, odgovarao: »To je moja tajna!« Tada bi pljuštali sve češći i jači udarci. Iako sav slomljen, gotovo nepokretan, Fića je izdržao i kada ga je, vešto i strpljivo, olovkama mučio Đorđe Kosmajac. Bio je to agent Antikomunističkog odseka beogradske policije, surov i neuravnotežen, od preležanih boginja. On je divljao:

»Od koga si materijal primio i kome si ga nosio?!«

Tražio je od Fiće da prizna. A on, sav u znoju od strašnih bolova, ponavljao je: »To je moja tajna!«

Na mnogo teže muke stavio je Fiću sutradan Vujković, verni sluga i čuvar kraljevskog režima. Sada je pozvao žandarma i naredio da mu donese dve kofe: jednu s vodom, a drugu praznu. Zahtevao je zatim da praznu kofu veže kanapom za Fićine mošnice i da u nju presipa vodu iz druge. Fića je dugo izdržavao muke, sve dok jdenog trenutka nije od bolova pao u nesvest. Kada se, posle polivanja vodom, osvestio, na Vujkovićevo pitanje da li sada može saznati njegovu tajnu, odgovorio je:

»Ne! Ja samo pred svojom Partijom nemam tajni! Vama ništa neću reći!«

Na zajedljivu Vujkovićevu primedbu da je »teško Srbin biti«, Fića je odgovorio: »Da, ali lepo!«

Tromesečna istraga nije slomila snažan duh Filipa Kljajića. Ne uspevši da ga silom natera da prizna, policija je odlučila da ga sredinom jula 1940. prebaci na Adu Ciganliju i preda Sudu za zaštitu države.

60 »Takav je bio moj Fića. Hrabar, izdržljiv, nepokolebljiv. Ja ga ne smem obrukati«, završila je toplu priču o čoveku koga je gotovo jednako i volela i poštovala.

PORUKE IZ ZATVORA

Mala rešetkasta okna na bolničkoj sobi ili u hodniku Pritvoreničkog odeljenja bila su sada jedini dodir sa spoljnim svetom. Kako se javiti svojim? Kako ponovo videti Borjankinog sinčića Gigu, »koga su«, kako je zapisao Dragan Marković, »ona i Jelena Popović često uzimale od Đurđevićih i šetale ga u kolicima na čijem su se dnu skrivali udžbenici Partije i vesti koje su brzo i sigurno morale negde da stignu. Kako? U trenucima samoće, kada su agenti bili van njene sobe, pisala je poruke na zavojima, kojima su je previjali ili na parčićima hartije, zašivenim pažljivo u rub maramice. Pokušaji nisu bili uzaludni.«

U prvom pismu Đuka je sestri Dragici, koja joj je svakog dana donosila ručak, a preobuku samo sredom, ispisala podatke koje je o sebi dala

policiji i od nje tražila da što pre pođe u selo Brestovac i pokuša da uredi tako da opština policiji pošalje odgovor iste sadržine. Pisala je:

»Rođena sam 1915. godine u Brestovcu. Ču-
vale su me tetke Selima i Mitra i Anđina majka.
Tri razreda osnovne škole sam učila u Konjuvcu.
1931. godine otišla sam u Leskovac i do 1937. go-
dine učila zanat i radila u Leskovcu. Onda sam
otišla u Skoplje i venčala se sa Ljubom. Otvorili
smo limarsku radnju i tamo živeli do rata. On
je poginuo u Novom Sadu, a ja sam došla ova-
mo, radila kod Stanče i stanovala kod Mirka u
Đurićevoj, a posle kod Savića. Sa Borjankom sam
se srela kod Mostara i pogodila da radim. Ljuba
je bio u Banatu kod Jovana Atanackovića, nje-
gov otac je Nikolaj a majka Marija... Otac Jovan
Jovanović, majka Stana Stojanović, umrla, brat
stariji, godina 35, Milan, dva strica, Gligorije i
mlađi Radovan. Starija sestra Stana, kćerke Per-
sa i Stanojka, mlađa sestra Mileva nema dece...
Otac iz Brestovca, a majka iz Brestovine. Oni su
umrli i nema nikoga. Pitao me za Anđinog oca
i majku, rekla sam njihovo ime, ako nemate nov-
ca uzajmite, ja ću vratiti, vadite me što pre...«

Sestra Dragica je požurila, ali je kasno stigla
u selo Brestovac. Opština je, naime, na zahtev
Specijalne policije iz Beograda, već bila odgovo-
rila da u dokumentima, opštinskim i crkvenim,
nikakvih podataka nema o Mirjani Obradović. Ta-
ko je taj Đukin pokušaj da olakša svoj položaj
— ostao uzaludan.

61

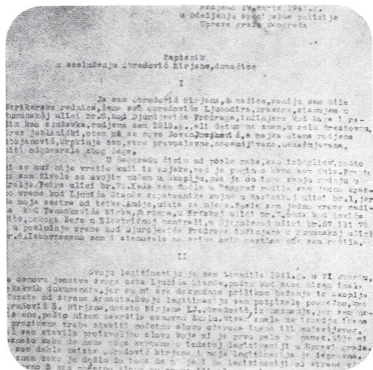
Ipak nije gubila nadu u mogućnost spasava-
nja iz zatvora Specijalne policije, sve dok zapis-
nik o njoj, kako je govorila, ne bude gotov. »Mož-
da bi mogli nešto da uradite ti ili Stanče preko
Lale!« pisala je sestri Dragici iz bolnice. »Budite
oprezní. Ako imate koji dinar — možete, a ako
nemate, nemojte... Zapisnik mi nije gotov. In-
tervencija vredi preko Šterića. Prema meni je
ljubazan, ali mi stalno preti, treba mu dati no-
vaca... Verujem, kad bi se bolje zauzela, bila bi
napolje... jer sam čvrsta.«

Spasa joj, međutim, nije bilo. Neprijatelj je
bio suviše nemilosrdan da bi joj poštedeo život.
Toga je, čini se, već u bolnici i ona postala sve-
sna. To saznanje, koje je u stanju da čoveka do-
vede do ludila ili da ga baci u neku čudnu rav-
nodušnost, nije razorilo Đukin duh. Kao da je i
sama bila svesna da u borbi između dva nepomir-

I Lepu Stamenković je povezala sa sestrom Dragicom, od koje je zatražila da se za malog Boška, sinčića kojeg je Lepa rodila u Pritvoreničkom odeljenju, zauzme koliko god bude mogla. »Za Boška bi trebalo da se izvadi krštenica, da bi dobijao sapun i griz. To je tu u kragu, u bolničkoj kapeli, to neka uradi Mara, traži joj nešto staro za Boška... Lepa ne valja, ima temperaturu. Boško je zlatan, a vunu smo dobile. Pošalji i sapun.«

Decu Borjanke i Predraga Đurđevića, Gigu i Mirka, volela je kao da su njena i gotovo da nije bilo pisma u kojem se za njih nije interesovala: »Kako su Giga i Mirko! Kako se Giga oseća kad ne mazi njega, već Mirka. I kod najvećih muka ja pričam o Gigi, pa me kritikuju. Svi se radujemo za Mirkovo ime, jer mislimo da će doneti mir...«

Stigla je Đuka da iz zatvora u Đušinoj ulici, i to u trenucima kada se donosila odluka o njejoj sudbini, poruči drugovima: »Otišli su u Grocku 180 agenata, ako možeš, javi odmah!«

KRIVAC PRVE KATEGORIJE

Specijalna policija je Đuku nekoliko puta iz bolnice vraćala u zatvor u Đušinoj ulici, pokušavajući, po ko zna koji put, da od nje iznudi priznanje. Kada to, i pored strašnog mučenja i zlostavljanja, nije uspjela, Specijalna policija je 23. marta 1943. donela rešenje da se Đuka, kao krivac prve kategorije, uputi u koncentracioni logor na Banjici. Tekst te odluke je glasio:

»Uprava grada Beograda, Odeljenje Specijalne policije, na osnovu člana 13 Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi... rešava da se Obradović Mirjana, radnica, žena Obradović Ljubomira, bravara, rođena 1915. godine u Brestovcu, srez jablanički, kći Jovanović Jovana i Stane, rođ. Stojanović, Srpkinja, vere pravoslavne, udata bez dece, navodno neosuđivana i nekažnjavana, stavi u koncentracioni logor, kao opasna po javnu bezbednost, mir i red u zemlji, s tim da u logoru ostane trajno, kao *krivac prve kategorije*.

Saopštiti joj ovo rešenje i odmah ga izvršiti.

64

OBRAZLOŽENJE

Obradović Mirjana je bila viša veza Božić Radojuju, privatnom činovniku, organizovanom komunisti, koji je rukovodio sa dve organizovane komunističke jedinice. Održavala je sa Božićem svakodnevne ulične sastanke u leto i jesen 1942. godine, na kojima je prenosila Božiću naređenja od viših funkcionera KP a primala od njega izveštaj za ove. Prema tome, bila je organizovani član KPJ i član nekog višeg foruma. Mirjana ovo ne priznaje, ali je Božić označava kao takvu. Sem toga i Stojanović — Jovanović Zora, privatna činovnica, koja svoju krivicu priznaje, kaže da joj Mirjana liči na ženu sa kojom ju je povezao Božić po partijskom zadatku, ali da ništa ne može da tvrdi sa sigurnošću, pošto se sa tom ženskom sastala samo jednom...

Mirjani se ne sme dozvoliti dalje slobodno kretanje, već se mora onemogućiti u svakoj akciji...«

SUŽANJ »KUĆE SMRTI«

Koncentracioni logor na Banjici, čiji je zatočenik Đuka Dinić postala 28. marta 1943. godine, smešten u kasarni 18. pešadijskog puka i opasan zidom visokim pet metara s velikim brojem mitraljeza — bio je namenjen da uništi rodoljube i borce protiv fašizma i slomi otpor naroda. Ideja o »kući smrti« ponikla je još maja 1941. kada su se kvislinzi sporazumeli s Nemcima o izgradnji »jednog koncentracionog logora u koji bi bili prikupljeni svi poznati komunisti«. Napad Nemačke na Sovjetski Savez 22. juna 1941. ubrzao je proces formiranja logora. Petog jula nemački komandant grada i Gestapo odlučili su da se »organizuje koncentracioni logor na Banjici u najkraćem roku«.

Prvi zatočenicj dovedeni su već 9. jula 1941. godine, a poslednji 2. oktobra 1944, dan pre zvaničnog raspuštanja logora. Kroz taj pakao, prema knjigama evidencije i podacima, koje je objavila Državna komisija za zločine, prošlo je 23.697 ljudi, od kojih se najveći broj više nikada nije vratio. U taj broj ulazi i oko 3.000 žena, od kojih je više od 500 streljano.

Upravnik logora na Banjici i glavni tamničar bio je krvolok Svetozar Vujković, koji je na tom dželatskom položaju ostao sve dok jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije nisu došle nadomak Beograda. Tada je, sa svojim gospodarima, Nemcima — pobegao. Bio je to neugledan čovek, srednjeg rasta, trbušast, velikih obrva koje su mu visile kao da ih je savijao u pletenice, s ustima razvučenim gotovo do ušiju. Nosio je cilindar, džokejske pantalone i velike naočare iza kojih su gledale pakosne oči. Vujković je šaku Franoviću ličio »na crnu utvaru; imao je kreštav glas kao u šove. Smejao se kad se drugi mučio, a kad se ljutio, prelazio je u besni vrisak koji je podsećao na vrisak konja koji rže. Kad čoveku prilazi, ima se utisak da će ga, kao gladna hiena, sveg raščupati«.

Pomoćnik nemačkog komandanta logora bio je Petar Kriger, folksdojčer i bivši trgovački pomoćnik iz Crvenke, mali i ružan nacista, u stvari, sadista, degenerik i zločinac. Njegova pojava je, kako je zapisao Velibor Gligorić, »donosila sa sobom nešto gadno i ljigavo, nešto što vređa lik muškarca. Nije bio ni dete, ni čovek«. Kriger je imao dva zadovoljstva: da glađu iznurava i zlo-

stavlja zatvorenike i da, pred veče, kad logor očekuje prozivku za streljanje, sa cvećem odlazi na udvaranje Vujkovićevoj kćerki. Voleo je da mlade, lepe i punačke žene tuče po grudima; kad bi se od udaranja umorio, onda bi ih, kako se ističe u saopštenju Državne komisije za zločine, »pendrekom bušio po grudima i polnim organima«.

Doktor Jung, visok i snažan dželat, »tipične nemačke glave«, krut i prek, pre je bio grobar nego logorski lekar. On je prisustvovao vešanjima i streljanjima i konstatovao smrt; puštao je cijankali u gasne komore i hemijskim sredstvima palio leševe. Uživao je da pre streljanja, kredom na odeći, obeležava mesto srca stradalnika — kako bi dželati imali što tačniju metu; posle streljanja revolverom je ubijao one koji bi još pokazivali znake života.

Povremeni gost logora bio je i Božidar Bećarević; dolazio je da bi one koje su svakodnevni prizori smrti iznurili, ponovo vraćao u policiju i iznuđivao od njih priznanja.

66 Njima uz bok, kao verni poslušnici i izmećari, bili su i ostali tamničari: komandir straže Nedeljko Rajkov, zvani Zlič, i ključari Milan Kobiljski Lala, Milan Trifunović, Radovan Gudelj, Obrad Belić, Dragutin Zagorac, Gvozden Simeonović, Danilo Marković, Arsen Srdić i Dragan Beronja. Svi su oni bili neljudi i krvopije, ali se svaki po nečemu izdvajao i razlikovao od ostalih: Nedeljko Rajkov je pljačkao ubijene zatočnike, kundakom tukao žrtve i lažno ih optuživao; Kobiljski je tražio i primao mito, krao hranu iz paketa poslatih zatvorenicama pa im je sve to prodavao za skupe pare, pendrekom tukao žene i devojke za vreme kupanja, vezivao lancima žrtve pre streljanja, a na pozive teško obolelih odgovarao: »Zovite me tek kad umretel!«; Mirković je pritvorenike tukao gvozdenom polugom kojom je zatvarao vrata i kao sulud vikao: »Sad piki-ram kao štukal!«; Trifunović je pojedince i čitave sobe budzašto predlagao upravniku za streljanje ili za teške kazne, a žrtve pre streljanja ismejavao, skidao im odela, pljačkao ih i vezivao žicom; Gudelj je nemilosrdno tukao žrtve i terao ih da skaču »žablji skok«, da hodaju »pasjim hodom«, da brzo zaležu i ustaju; Simeonović je od rođaka zatvorenika primao stvari od vrednosti da bi im omogućio da ih, kada bi išli na posao van logora, »videli izdaleka«...

Takvim nakazama od ljudi bili su, na milost i nemilost, prepušteni i takvi likovi boraca, rodoljuba i komunista kao: Jelena Četković, Đuka Dinić, Drinka Pavlović, Kristina Kovačević, Julija Delere, Slavka Đurđević-Đuričić, Olga T. Jovanović i Olga M. Jovanović, Olga Kršulj, Lepa Laloš-Vujošević, Milica Radulaški, Dara Pavlović, Draginja Gina Radovanović-Marinković, Draginja Dada Konstantinović, Slobodanka Danka Savić, Zora Ilić-Obradović, Desanka Ležajić, Milica Dačić, Mila Dimić, Leposava Mihajlović, Jelena Hadjinikolić, Sofija Vunjak, Margita Hladni, Amalija Pothraški, Radmila Šnajder...

Kao i sve krivce prve kategorije, Đuku je sačekala soba smrti, po zlu poznata »trideset osmica«, iz koje će, posle dvomesečnog čamovanja, poći na stratište. Ta je soba bila prepuna žena — boraca i članova udarnih grupa, političkih i partijskih aktivistkinja, članova Partije i SKOJ-a. One su tu živjele poslednje dane, uzdignuta čela, hrabro. One su, kako piše u monografiji »Žene Srbije u NOB«, uspele da, uprkos krajnoj surovosti logorskog režima i minimalnim mogućnostima za rad, u svojim sobama organizuju život u kolektivu i da kroz razne forme rada održavaju duh otpora i veru u pobjedu i da to prenose na sve logorašice. Zavele su proste gimnastičke vežbe koje su, uz muziku na češlju, mogle da izvo- 67
de na skućenom prostoru; održavale su povremeno časove stranih jezika, naravno samo usmeno; prepričavale su romane, pripovetke, filmove; svako drugo-treće veče izvodile su pozorišne komade po sećanju, a uz ove predstave spreman je obavezno i vrabac. Jedna drugarica je dobila u ambulanti na poklon igle za pletenje, i tada je počelo preštrikavanje džempera i izrada malih ukrasnih predmeta i igračaka od vune, koje su logorašice slale za uspomenu svojoj deci i roditeljima. Na maramicama i peškirimima, iskrojenim iz komada rublja, vezene su simbolične šare, parole, poruke i imena svojih najmilijih. Od krpica od odela pravljene su lutke, od izvučenih vlakana vezeni su umetnički gobleni... Policajci nisu mogli da shvate moral zatvorenika. Izmišljali su kazne i mučenja kojima bi slomili njihov otpor i naterali ih da skrušeno i sa strahom iščekuju streljanje. Skrušenosti i straha, međutim, nikada nije bilo. Do poslednjeg časa postojanja logora i do poslednjeg streljanja — žene su od-

lazile na gubilište ponosne, prkosne, sa pesmom i izvikujući parole. Preživeli logoraši ih se sećaju sa divljenjem.«

POZDRAV BORCIMA I SLOBODI

Poslednjih dana svog kratkog života Đuka je u Banjičkom logoru na sve mislila, a na sebe i blisku smrt najmanje. Želela je da dogori hrabro i da svoj dvomesečni logorski život ispuni razmišljanjima o drugima, kojima je sebe bez ostatka darovala. Teško je hodala, pa se, kako se seća Danka Karišić, opirala na pete »pošto su joj tabani bili gnojavi«. Najviše je razmišljala o ljudima s kojima je do hapšenja radila i borila se, zatim je plela i vezla simbolične šare, izrađivala lutke. Posle nje su, kao dokument i potresno svedočanstvo, ostale dve parole koje je, crvenim koncem, izvezla na maramici i poslala van logora: »Živela Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi!« i »Smrt fašizmu — sloboda narodu!« U pismu s kojim je maramicu poslala, pisala je da ih »hrabrim partizanima šalje drugarica iz ... Đ. D.«

68 Taj pozdrav narodnoj vojsci i ta čudesna vera u pobedu nad fašizmom, koju nisu slomili ni krvavi tamničari ni bliza smrt, uputila je, dakle, onima koji su se puškom borili, a, možda, najpre, svome Fići, ne znajući da je on upravo tada, kao glasoviti proleterski komesar, vodio Prvu proletersku diviziju iz borbe u borbu, iz pobeđe u pobeđu, ka Neretvi i Srbiji...

Đuka Dinić je streljana 25. maja 1943. na strelištu u Jajincima. Poslednju prozivku, koju je Vujković izvršio s praga »trideset osmice«, mirno je dočekala. Kako se, zbog bolova u prebijenim nogama, nije mogla da opre na stopala, tamničari su je do »marice« izveli na kolicima.

Iza nje je, u Specijalnoj policiji i u logoru na Banjici, nakon osmomesječnog mučenja i suočavanja, ostao prazan dosije, a u njemu i jedno svedočanstvo, ispisano rukom krvnika Bećarevića: »I pored svih sredstava, nije htela da prizna ni svoje pravo ime. Vodimo je kao Mirjanu Obradović. Ali, ko je ona, u stvari? Na suočenjima s drugim uhapšenjima samo je govorila: 'Ja ih ne poznajem!' To je sve što je pristala da kaže na saslušanjima.«

Pozdravi narodnoj vojsci iz Banjičkog logora (vez Duke Dinić na maramici);

СМРТ ФАШИЗМУ.—СЛОБОДА НАРОДА
ХРАБРИМ ПАТИЗАНИМА ШАЉЕ,
ДРУГАРИ ЦАИЗ.

Д. Д.

Božidar Bećarević je, pored svih sredstava koje je upotrebio, ostao nemoćan. Svojim potpisom istražnog dokumenta i sam je, bez obzira na to koliko je toga bio svestan, potvrdio da se Đuka pred klasnim neprijateljem držala herojski.

Na poslednji put, u Jajince »maricom« i u pratnji ubica Vujkovića i Krigera, krenula je sa Lepom Laloš Vujošević, Milicom Radulaški, Darom Pavlović, Draginjom Ginom Radovanović Marinković, Draginjom Dadom Konstatinović, Aleksandrom Cacom Golubović, Angelinom Nedeljko-
vić Milosavljević, Milenom Ćorković, Olgom Petrović, Dragicom Ćorković, Bosiljkom Bačić, Anđelijom Galović, Leposavom Mitrović, Zorom Selaković, Verom Janićijević, Teodorom Lončarević, Natalijom Sinadinović, Jelenom Sarić, Milkom Milošević, Milicom Katić, Vidom Malešević, Ankom Budimir, Ljubinom Mitić i Verom Stojišić.

Rastajući se od drugarica i saboraca koje su, u očekivanju sopstvene smrti, ostale u »trideset osmici«, one su, lepo očešljane i uredne, sa crvenim mašnjama u kosi, klicale: »Živela sloboda!« »Dole fašizam!« »Dole krvnici!«...

70 Iz Jajinaca se ni tog puta, kao i u bezbroj prilika ranije, niko, sem Vujkovića i njegovih dželata, nije vratio da bi posvedočio kakav je bio poslednji oproštaj sa životom ovih hrabrih žena. U smiraj dana proneo se »kućom smrti« šapat da je Đuka i na strelištu klicala slobodi, Partiji i pobedi. Dželatu Svetozaru Vujkoviću je prkosno dobacila: »Vidite li da komunistima ne možete ništa! Nas ima mnogo...!«

Tako je umrla Đuka Dinić, po Jeleni Popović, »jedna od najhrabrijih i najhumanijih žena Srbije«. Svojim držanjem i svojom smrću ona je ušla u red mnogih znanih i nezvanih vojnika revolucije iz redova žena kojima je drug Tito odao priznanje i ovim rečima:

»Bilo je dosta zadataka koji su posebno poveravani ženama i koje su one savjesno i disciplinovano izvršavale izlažući se i najvećim opasnostima. Svoju hrabrost žene su ravnopravno dokazivale i onda kada bi pale u ruke policije, u trenucima najvećeg zlostavljanja i mučenja«.

Priznanje za herojstvo na svoj način je odao i Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju. On je, u jesen 1943. godine, ovako obavestio Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije:

»Herojski su se držali od poznatih Vama: Đuro Strugar, Šunja (Vukica Mitrović — S. M.), Janko Lisjak Puška i njegova drugarica omladinka Desanka Ležajić, Trajko Stamenković i Fićina drugarica (Đuka Dinić — S. M.).«

Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, »za osvjedočena djela na bojnopolju i herojsko držanje pred neprijateljem«, odlikovalo je 6. jula 1945. godine Đurđelenu Đuku Dinić Ordenom narodnog heroja.

REC AUTORA

72

Izuzetan lik Đurđelene Đuke Dinić zapazio sam kad sam pre nekoliko godina radio na opširnoj monografiji Filipa Kljajića Fiće, čija je ona bila drugarica i saborac. Od tada sam i počeo da prikupljam građu, koje, istini za volju, nema mnogo, da bih jednog dana pokušao da o toj divnoj i hrabroj devojci napišem podužu povest preko koje bih čitaoce, naročito decu i omladinu, upoznao sa »jednom od najhumanijih i najhrabrijih žena Srbije«.

Đuka Dinić je kratko živela, tridesetak godina. Ali njen ljudski lik ostao je duboko u srcu i mislima svih koji su je znali i poznavali, koji su s njom radili i borili se. Stoga sam se, u težnji da što vernije predstavim njen život i rad, pre svega oslonio na kazivanja rodbine — sestara Anđe i Dragice i brata Draška, i saboraca — Mare Naceve, Jelene Popović i Razumenke Zume Petrović. Mnogo su mi pomogle, naročito kada je reč o Đukinom držanju u Specijalnoj policiji i Banjičkom logoru, i sećanja Veselinke Malinske, Zore Minderović, Julijane Dograjić, Zore Kulindžan Božović, Šaka Franovića, Radmile Milošević, Seke Odrljan-Gavrilović, Predraga i Borjanke Đurđević, Danice Nešić i Danke Bajić Karišić (reč je o sećanjima koja se čuvaju u Istorijskom arhivu Beograda). Imao sam mogućnosti da dođem i do sačuvanih dokumenata Specijalne policije, sasl-

šanja i isleđenja, koja na svoj način govore o izuzetnoj hrabrosti Đuke Dinić, a posebno do Đukinih pisama koje je iz zatvora slala rodbini i saborcima (originali se nalaze u Arhivu Srbije).

P O G O V O R

74 *U plejadi žena revolucionarnih aktivistkinja predratnog radničkog i komunističkog pokreta, boraca narodnooslobodilačkog rata i revolucije i partijskih rukovodilaca — vidno mesto zauzima Đurđelena Đuka Dinić.*

Odrasla u naprednoj pustorečkoj seljačkoj porodici, Đuka je, kao i mnoge mlade devojke njenog kraja, i ne samo toga kraja, i ne samo Srbije, napustila svoje rodno selo tražeći izlaza iz tadašnjeg teškog seoskog života mnogočlane porodice koju je trebalo ishraniti da bi u novim saznanjima i novim, širim vidicima sagledala život u celini. Mnoge su na tom putu malaksale, dok je Đuka, podržana verom u novi život svoga oca i svoje porodice, a pre svega snagom svoje snažne i vedre ličnosti, koja nije prezala ni od najtežeg fizičkog rada, uspela da na tom putu izdrži do kraja, hrabro i ponosno.

Novi život, koji je započeo u Leskovcu, nastavio se u Nišu, zatim u Valjevu i Beogradu. S mnogo teških iskušenja, nedvosmisleno je krenula putem borbe. Podjednako je krupno njeno delo i njen doprinos revolucionarnoj borbi, ka-

ko Niša, tako i Beograda, ova dva značajna centra revolucionarne borbe u Srbiji.

Radnica fabrike koža u Nišu, mlada i zdrava dvadesetogodišnja devojka Đuka Dinić, osetila je na svom i iskustvu radničke klase svoje i drugih fabrika, gde je stekla brojne prijatelje, svu težinu kapitalističke eksploatacije, a posebno težak položaj radnica žena. Nije joj bilo teško da se upozna i duboko oseti smisao borbe radničkog i naprednog pokreta u kojoj su niški radnici imali već dug revolucionarni put. Smelo se uključila u borbu preko svojih drugova iz Fabrike koža. Sa puno oduševljenja, beskompromisnog stava i ljubavi za saborce, Đuka započinje svoju revolucionarnu delatnost rasturanjem štampe i letaka da bi vrlo brzo postala istaknuti aktivista. Jedan je od organizatora štrajka kožarskih radnika Niša, u sklopu štrajka kožarskih i tekstilnih radnika Srbije, zatim učesnik ilegalnih sastanaka kojim rukovodi radnički borac, partijski aktivista Filip Fića Kljajić. Učestvuje u legalnim formama rada radničkog sindikalnog pokreta, prikuplja pomoć za uhapšene radničke i komunističke borce.

Svesno se opredeljujući za politiku Komunističke partije, ona ne preza ni od čega i bez straha zastupa interese radničke klase. Njena delatnost postaje sve vidljivija i svojim radom okuplja veliki broj simpatizera KPJ. I tako se našla među progonjenim komunistima. Uskoro je uhapšena zajedno sa grupom drugova.

75

U zatvoru, teško mučena, ostaje dosledan borac po primeru njenih starijih drugova i drugačica o kojima je slušala i čijim se držanjem oduševljavala. I ta žena — Đuka Dinić — puna ljubavi za svoje saborce, pokazuje u policiji svoj novi lik — komuniste heroja koji će za ideale pravedne borbe, za komunističke ideje, za sve one koji se bore, izdržati sve. Mислеći na njih, ostajala je nema pred klasnim neprijateljem i stekla izuzetno mesto u revolucionarnoj borbi i ljubavi svih onih koje je znala, na koje je mislila, sa kojima se borila.

Kada se pred sam rat našla na slobodi, već narušenog zdravlja od mučenja u policiji, Đuka je nastavila ilegalnu delatnost u Valjevu. Dobila je nove zadatke, među kojima i rukovođenje komisijom za rad sa ženama, rad koji je bio od velikog značaja zbog rata na pomolu i uloge že-

ne u njemu. Da bi široki masovni pokret žena za političku i ekonomsku ravnopravnost mogao da se usmeri na borbu protiv fašizma, Đuka je mogla na njoj svojstven način da najbolje objasni radnim ženama šta znači ekonomska eksploatacija, šta znači politička platforma Komunističke partije u kojoj žena ima ravnopravan položaj. Lično se povezujući sa mnogim ženama radnicima, imala je velikog uspeha u njihovoj orijentaciji ka naprednom pokretu.

U nemogućnosti da ostane duže u Valjevu zbog progona policije, koja je u njoj osetila jednog od najhrabrijih agitatora naprednog pokreta, morala je Đuka da pređe u Beograd, u kome doživljava nemačku okupaciju. Pripreme za oružani ustanak već su počele, njen životni drug i saborac Fića Kljajić, ilegalac, postaje jedan od organizatora ustanka u Srbiji. U to vreme, radeći sa njim u Beogradu, uspostavlja veze sa istaknutim ilegalcima — partijskim rukovodiocima, neumorno radi sa još većim oduševljenjem u krugu svojih saboraca i s pravom traži i od drugih da slede njen primer.

Kada je Komunistička partija Jugoslavije pozvala narode na ustanak, u borbi protiv okupatora, i komuniste da stanu u prve redove te borbe, ona sa svojom partijskom organizacijom započinje ilegalnu delatnost, organizuje diverzantske grupe i smeće akcije protiv okupatora. Ona ne učestvuje u radu samo svoje partijske organizacije na Senjaku, čiji je i sekretar, već mnogo šire: uspostavlja veze i sa drugim partijskim punktovima, a zajedno sa onima koje je organizovala učestvuje u raznim akcijama — sečenje telefonskih kablova, paljenje nemačkih kamiona, ispisivanje parola, uništavanje neprijateljske štampe, rasturanje letaka. Istorija narodnooslobodilačkog rata pridaje veliki značaj letu i jeseni 1941. godine u Beogradu, zbog snažnog otpora okupatoru, u kome učestvuje i Đuka. Raznovrsni su oblici borbe u okupiranom gradu. Okupatoru i domaćim izdajnicima nije se smelo dopustiti da strahovladom uništavaju rodoljube i svaku misao u otporu. U gradu je radila partijska štamparija iz koje je izlazilo stotine letaka i biltena koje je trebalo doturiti širokim slojevima rodoljubivog stanovništva. Đuka je sa svojim drugovima učestvovala i u ovoj širokoj agitacionoj i propagandnoj delatnosti i sticala nove drugove i saborce.

U takvom Beogradu, u vreme u kome je u njemu živela i radila Đuka Dinić, agenti Specijalne policije i Gestapoa hapsili su sve one za koje su verovali da pripadaju narodnooslobodilačkom pokretu. Zatvori i logor na Banjici bili su prepuni rodoljuba, komunista i njihovih porodica. Među njima i Đukini saborci, koje ona podržava u hrabrom držanju organizujući slanje paketa, ispisujući tople drugarske reči u hlebu koji šalje i prihvatajući brigu o njihovim porodicama, deci i roditeljima. Patnje koje su oni podnosili nisu ih slomile, kao ni njihove drugove na slobodi, koji preduzimaju nove akcije, stvaraju nove partijske i skojevske organizacije, u sve većem broju odlaze u odrede, koji su, pretrpevši teške gubitke u nemačkoj ofanzivi na slobodnu teritoriju Srbije, ponovno oživljavali, baš kao i nove organizacije u Beogradu. Svakodnevna streljanja sve doče o herojstvu naroda.

Posle martovske provale početkom 1942. godine, beogradska partijska organizacija je teško oporavljala. Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju u leto 1942. poverava onima koji su u »dosadašnjim i sadanjim radom to zaslužili«, koji će »časno ispuniti sve zadatke« i biti »dosledni tradicijama beogradske mesne organizacije« — rukovođenje beogradskom organizacijom. Među izabranima je i Đuka Dinić, jedna od onih o kojima je drug Tito rekao da su »spremnii na sve«.

77

Sada, u novim uslovima, Đuka ispoljava sposobnost za samostalno rukovođenje. Na teritoriji na kojoj deluje uskoro se obnavljaju partijske organizacije, novi borci odlaze u partizanske odrede, sve je više i onih koji pronalaze i svoje veze za odlazak u borbu.

Kao odgovor na ove pojačane akcije, na nove letke koji se rasturaju po gradu, pojavu »Glasa«, lista narodnooslobodilačkog fronta Srbije u gradu, na spontan i ne uvek organizovan otpor zbog velikog terora, Specijalna policija organizuje nove potere za partijskim aktivistima i rukovodiocima. Obaveštavajući javnost o uništenju svakog pokreta u Beogradu i koristeći se slabostima pojedinaca, pravi planove za nova hapšenja. Te jeseni 1942. godine policija vrši svakodnevna streljanja, ne preza od ubistva mlade devojkice na ulici Beograda, od mučenja pod kojima u zatvoru umire druga mlada devojkica. Septembra 1942. godine, pored drugih saboraca, zahva-

ljujući izdaji, uhapšena je i Đuka. Prekinut je njen borbeni put.

U partijskoj praksi bilo je uobičajeno da se posle pada neprijatelju u ruke sklone drugi aktivisti. Međutim, ovoga puta ništa se nije preduzimalo, već su komunisti izveštjeni da se ne treba plašiti jer Đuka neće ništa izdati, ona se neće predati okupatoru i domaćim izdajnicima. Tako je i bilo. Podvrgnuta zverskim mučenjima, ona se opet herojski držala. Izlomljenih ruku i nogu, brinula se za druge oko sebe. Kao da je i odande njeno držanje zatvorilo i ono što je po logici stvari neprijatelj mogao da otkrije.

Pokušaj partijskog rukovodstva u Srbiji da se Preko Vrhovnog štaba NOVJ Đuka razmeni za nemačke zarobljenike nije uspeo.

Đuka nije rekla ni svoje ime. Streljali su je pod imenom Mirjana Obradović, 25. maja 1943. godine.

78 *Među komunistima pre i za vreme rata bilo je mnogo heroja. Oni su posle revolucije dobili priznanja društva. Njihov život ispunjen idealima bio je čist, a pogibija onih koji nisu dočekali slobodu — slična: zatvor, mučenje, streljanje. Bilo je različitih likova na tom našem putu borbe za socijalizam — izvanrednih govornika, ljudi oštih na peru, hrabrih puškomitraljezaca i bombaša, ali i veštih i hitrih organizatora, kao što je bila Đuka Dinić. I kada je živela i kada je umirala, najmanje je mislila na sebe, i zato postala pojam, ona sama, jedinstvena.*

*Jelena Popović
Razumenka Petrović*

LITERATURA

- M. Perović, *Južna Srbija*, Beograd, 1961.
- Niš u vihoru oslobodilačkog rata*, grupa autora, Niš, 1968.
- D. Bulatović, *Delatnost organizacije KPJ u Nišu 1939—1941*, Tokovi revolucije, Zbornik istorijskih radova, Beograd, 1971.
- Valjevo grad ustanika*, Beograd, 1967.
- D. Marković, *Zabranjeni život*, Beograd, 1956.
- J. Marjanović, *Beograd*, Beograd, 1964.
- Beograd u ratu i revoluciji 1941—1945*, Istorijski arhiv Beograda, 1971.
- NOP Beograda 1941—1944* (sećanja učesnika), Beograd, 1974.
- V. Glišić, *KPJ u Srbiji 1941—1945*, knj. I, Beograd, 1975.
- M. Naceva, *Đurđelena Đuka Dinić*, Likovi revolucije, knj. I, Beograd, 1962.
- V. Gligorić, *Kuća smrti*, Beograd, 1952.
- Banjica*, Istorijski arhiv Beograda, Beograd, 1967.
- Saopštenje br. 44*, O zločinima okupatora i njihovih pomagača, knj. III, Beograd, 1945.
- Narodni heroji Srbije*, Beograd, 1951.
- Pisma na smrt obsojenih*, Ljubljana, 1958.

SADRŽAJ

DUBOKI KORENI	5
OD ČOBANICE DO REVOLUCIONARA	10
Radnica u fabrici koža	12
Početak drugovanja sa Fićom Kljajićem	16
Lekcija sa prvog partijskog sastanka	18
Demonstrant i štrajkač	20
Član Mesnog komiteta KPJ za Niš	22
BEOGRADSKI PARTIJSKI AKTIVIST	23
Mesni komitet KPJ — ratni štab	25
Sekretar partijske ćelije na Senjaku	26
Stotine udarnih grupa u akciji	28
Tito: »Pretrpjeli smo nenadoknadive gubitke«	34
Herojsko držanje pred klasnim neprijateljem	36
Teške posledice provale iz marta 1942.	39
Zamenik sekretara MK za Beograd	41
Leci u buketu ruža	45
Neki nisu izdržali	46
HEROJ PRED POLICIJOM	47
Istina o zatvoru u Đušinoj ulici	49
»Bećar« je nije slomio	51
Janko Lisjak je znao ishod dvoboja	53
Masa pretučenog mesa i polomljenih kostiju	55
Priča o Fići	58
Poruke iz zatvora	60
Krivac prve kategorije	64
Sužanj »kuće smrti«	65
Pozdrav borcima i slobodi	68
REČ AUTORA	72
LITERATURA	81

